
Naxçıvan Muxtar Respublikası - 80

***GÜMRÜ, MOSKVA VƏ
QARS
MÜQAVİLƏLƏRİ***

*(Azərbaycan, türk, rus və
fransız dillərində)*

NAXÇIVAN - 2004

Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi hadisədir. Bu, çətin bir dövrdə böyük bir mübarizənin nəticəsi olubdur. Naxçıvanın statusunu qoruyub saxlamaq üçün Moskva müqaviləsinin və xüsusən Qars müqaviləsinin böyük əhəmiyyəti olubdur. Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüynə görə, Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir.

HEYDƏR ƏLİYEV

**TÜRKİYƏ-ERMƏNİSTAN SÜLH MÜQAVİLƏSİ
GÜMRÜ (ALEKSANDROPOL)**

1920-ci il, 2 dekabr

Bir tərəfdən Türkiyə hökuməti, digər tərəfdən Ermənistan Respublikası aralarındakı müharibəni dayandırmaq və uzunmüddətli sülh yaratmaq məqsədilə aşağıda adları çəkilən səlahiyyətli nümayəndələri danışıqlar aparmaq üçün vəkil etmişlər.

TÜRKİYƏ HÖKUMƏTİ TƏRƏFİNDƏN:

Şərq cəbhəsinin komandanı Fərid Kazım Qarabəkir paşa,

Ərzurum valisi Hamid bəy,

Ərzurum millət vəkili Süleyman Necati bəy.

ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASI TƏRƏFİNDƏN:

Sabiq baş nazir cənab Aleksandr Xatisyan,

Sabiq maliyyə naziri cənab Avram Gülxandanyan,

Daxili işlər nazirinin müavini cənab Stepan Qordanyan.

Adları çəkilən səlahiyyətli nümayəndələr Sülh müqaviləsi bağlamaq üçün Gümrüdə toplaşaraq işin gedişi ilə bağlı rəsmi sənədlərin qarşılıqlı təqdimi ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı maddələri qərara almışdır:

1. Türkiyə ilə Ermənistan Respublikası arasında olan müharibəyə son qoymaq;

2. Türkiyə ilə Ermənistan arasındakı sərhəd krokidə göstərdiyi kimi:

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

Aşağı Qarasuyun mənsəbindən başlayaraq Araz çayı, Kekaçın şimalınadək Arpaçayı, daha sonra Qaraxan dərəsi, Tikninin şərq - Böyük Kəmlinin şərq - Qızıldaş - Böyük Ağbaba dağı xətti üzərində müəyyən olunur. Sərhəd zolağının qəti şəkildə təyin edilməsi (imzalanma tarixindən iki həftə sonra) qarşılıqlı komissiya tərəfindən yerində həyata keçiriləcəkdir.

Kükü dağı, 10282-8022, Həməsür dağı-8160, Qurdqulaq kəndi, Sayat dağı - 7868, Arpaçay Evləri - 3080, Gömürlü dağı - 6930, Saraybulaq - 8071, Ararat stansiyası, Araz çayı yaxınlığındakı Aşağı Qarasuyun mənsəbindən keçən zolağın cənubundakı (Naxçıvan, Şaxtaxtı, Şərur) məntəqəyə, daha sonra referendumla təyin olunacaq idarə formasına və bu idarənin əhatə edəcəyi əraziyə Ermənistan müdaxilə etməyəcək və bu ərazidə hələlik Türkiyənin himayəsində yerli idarə yaradılacaqdır.

3. Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti ikinci maddədə qeyd olunan sərhəd ilə keçmiş Osmanlı sərhəddi arasında yerləşən, hazırki müqaviləyə əsasən Türkiyədə qalan və bu torpaqlarda Türkiyənin tarixi, etnik, hüquqi əlaqəsinin bərqərar olunması şərti ilə, Ermənistan Respublikasının istədiyi təqdirdə xalqının bütünlüklə geri qayıtması arzusunun həyata keçməsi üçün müqavilə təsdiq edildikdən üç il sonra referendumla müraciətini qəbul edə bilər. Əlavə komissiya bu referendumun formasını təyin edəcəkdir.

4. İmperialist dövlətlərin təhrik və təzyiqli nəticəsində intizam və təhlükəsizliyi pozan hərəkətlərə bundan sonra

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

imkan verməmək kimi xeyirxahlıq məqsədi ilə Yerevan (Ermənistan) hökuməti daxili təhlükəsizliyini qorumaq üçün lazımi səviyyədə yüngül silahlı jandarm qüvvəsi və ölkəni qorumağa ayrılan səkkiz dağ və ya səhra topu ilə 20 pulemyota malik muzdla tutulan 1.500 əsgərdən ibarət bir birlikdən artıq hərbi qüvvəyə malik olmayacağını öhdəsinə götürür. Ermənistanda məcburi hərbi xidmət olmayacaqdır. Ermənistan Respublikası ölkəsini xarici düşmənlərdən qorumaq üçün müdafiəni möhkəmlətmək və burada istədiyi miqdarda ağır top yerləşdirməkdə sərbəstdir. Bu toplar arasında hərəkət edən orduda istifadə olunan 15 santimetrlik qısalüləli ağır top ilə 15 santimetrlik uzun toplar və daha kiçik ölçülü hər hansı bir ağır atəşli silahlar işlədilməyəcəkdir.

5. Müqavilə imzalandıqdan sonra Yerevanda yerləşəcək Türkiyənin siyasi nümayəndəsinin və ya səfirinin yuxarıda qeyd olunduğu kimi, istədiyi vaxt təftiş etməsinə və yoxlama aparmasına bu müqaviləyə əsasən Yerevan hökuməti icazə verməyi qəbul etmişdir. Bunun müqabilində Ermənistan Respublikasının istəyinə əsasən daxili və xarici müdaxiləyə qarşı Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti Ermənistana silahlı yardım etməyi öhdəsinə götürür.

6. Hər iki tərəf müharibə zamanı düşmən orduları tərəfinə keçərək öz dövlətinə qarşı silah işlədənlərdən və ya işğal olunmuş torpaqlarda kütləvi qırğınlarda iştirak edənlərdən başqa, qalan köçkünlərin keçmiş sərhəd daxilindəki yurdlarına dönmələrinə icazə verir. Beləliklə, vətənlərinə dönlərin, ən mədəni ölkələrdə olduğu kimi, azlıq təşkil edən

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

millətlərin istifadə etdikləri hüquqlara malik olacaqlarını hər iki tərəf öhdəsinə götürür.

7. Altıncı maddədə qeyd olunan köçkünlərdən bu Müqavilənin təsdiqi və təsdiq sənədlərinin verilməsi tarixindən etibarən bir il ərzində yaşayış yerlərinə dönməyənlər maddənin verdiyi imkanlardan istifadə edə bilməyəcəkləri kimi, bunların mülki hüquqları ilə əlaqədar iddiaları da nəzərə alınmayacaqdır.

8. Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti iki ildən bəri böyük xərclər tələb edən silahlı ordu saxlamaq məcburiyyətində qalmasına baxmayaraq Ermənistana qarşı müharibə apardığı üçün ondan ala biləcəyi zərər təzminatından qəbul və elan edilən hümanist və hüquqi prinsiplərə əməl edərək imtina etdiyi kimi, hər iki tərəf müharibə zamanı ortaya çıxan zərərlər və mülkiyyət haqlarındakı dəyişikliklərin gətirdiyi zərər təzminatından da azad olunurlar.

9. Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti Yerevan Respublikasına ikinci maddədə göstərilən sərhəd daxilində suverenliyini bütünlüklə inkişaf etdirməyə və gücləndirməyə ürəkdən yardım etməyi öz öhdəsinə götürür.

10. Yerevan hökuməti, Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti tərəfindən qəti olaraq rədd edilmiş "Sevr" müqaviləsini etibarsız sayır, bəzi imperialist hökumət və siyasi dairələrin əlində bir təhrikçilik vasitəsi olan Avropa və Amerikadakı nümayəndələrini geri çağırmağı, bundan sonra iki ölkə arasında olan bütün yanlış düşüncələri ortadan qaldırmağı öhdəsinə götürür. Ermənistan Respublikası özünün

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

sülh və əmin-amanlıq şəraitində inkişaf etməsini təmin etmək və Türkiyənin qonşuluq hüquqlarına hörmət etmək məqsədilə, imperialist məqsədlər güdərək iki millətin sülh və əmin-amanlığını təhlükə altına alan hər is, təhrikçi şəxsləri hökumət idarələrindən uzaqlaşdırımağı öhdəsinə götürür.

11. Ermənistan Respublikası torpaqlarında yaşayan müsəlman xalqının hüquqlarını qorumaq və onların dini, mədəni inkişafını təmin etmək, müftilərin müsəlman əhali tərəfindən seçilməsini və yerli müftilərin seçəcəkləri Baş Müftinin məmurluq vəzifəsinin Türkiyə Böyük Millət Məclisi Şəriət Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilməsini qəbul edərək öz öhdəsinə götürür.

12. Müqavilə bağlayan hər iki tərəf, qarşı tərəfə aid şəxs və malların öz dəmiryolları və ümumiyyətlə, bütün nəqliyyat yolları üzərindən sərbəst keçmələrini və o biri tərəfin dənizə, ya da hər hansı bir ölkəyə tranzitinə heç bir vəchlə mane olmamağı öhdəsinə götürür.

Türkiyə hökuməti: Şərur, Naxçıvan, Şahtaxtı və Culfa yolu ilə İran, Bakı və Ermənistan arasında tranzit işlərinin sərbəstliyini təmin edəcəkdir.

Ermənistan hökuməti: Azərbaycan, İran, Gürcüstan və Türkiyə arasında mal, maşın, vaqon və bütün tranzit işlərindən vergi almamağı öhdəsinə götürür.

Türkiyə dövləti, varlığına və həyatına imperialistlər tərəfindən gözlənilən təhrikçiliyin qarşısını qəti surətdə almaq, ümumi sülhü qorumaq məqsədilə nəqliyyat sərbəstliyini pozmamaq şərti ilə, dördüncü maddədə qeyd olunan miq-

dardan artıq silah idxalının qarşısını almaq məqsədilə Yerevan Respublikası daxilindəki dəmiryolu və tranzit yollarına nəzarət edəcəkdir. İmperialist (antantist) dövlətlərin və bu dövlətlərə mənsub rəsmi və qeyri-rəsmi heyətlərinin bu ölkəyə açıq və gizli gəlməsinə hər iki tərəf mane olacaqdır.

13. Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti, dövlətin müstəqilliyini və torpaq bütövlüyünü təhlükə altına qoya biləcək təcavüzə qarşı, bu müqavilənin Yerevan Respublikasına təmin etdiyi hüquqlara xələl gətirməmək şərti ilə Ermənistan daxilində müvəqqəti olaraq qüvvə saxlaya bilər.

14. Yerevan Respublikası tərəfindən hər hansı bir dövlətlə bağlanan bütün müqavilələrin Türkiyəni maraqlandıran və ya Türkiyənin mənafeyinə zidd olan qanunları etibarsız saymağı bu respublika qəbul edir və öz öhdəsinə götürür.

15. Hər iki tərəf arasında müqavilə imzalandıqdan sonra ticarət əlaqələri başlayacaq, səfirlik və konsulluq yaradılacaqdır.

16. Teleqraf, poçt, telefon, konsulluq və ticarətə aid müqavilələr əlavə komissiyalar tərəfindən bu müqavilənin şərtlərinə uyğun həyata keçiriləcəkdir. Bununla yanaşı, qonşu ölkə və işğal altındakı torpaqlarla Ermənistan arasında dəmiryolu, teleqraf və poçt tranzitinin bu müqavilə imzalandıqdan dərhal sonra başlanmasına Türkiyə hökuməti tərəfindən icazə veriləcəkdir.

17. Bu müqaviləyə əsasən Ermənistanın olub, Türk ordusu tərəfindən işğala məruz qalan torpaqların boşaldıl-

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

ması, əsirlərin geri qaytarılması və dəyişdirilməsi, müqavilədəki Ermənistan hökumətinə aid təəhhüdlərin yerinə yetirilməsindən sonra həyata keçiriləcəkdir. Tutulan mülki vətəndaşlar dərhal geri qaytarılacaqdır. Tutulanların geri qaytarılmasını əlavə komissiya yerinə yetirəcəkdir.

18. Bu müqavilə bir ay ərzində təsdiq olunmalı və təsdiq olunmuş nüsxələr Ankarada mübadilə edilməlidir.

Bu maddələrdən göründüyü kimi, yuxarıda adları qeyd olunan səlahiyyətli nümayəndələr sülh və dostluq müqaviləsini imzalamışlar.

Müqavilə iki nüsxə olaraq 1920-ci ildə dekabrın 2-də Gümrüdə (Aleksandropol) tərtib edilmişdir. Anlaşılmazlıq yaranarsa, türkcə mətninə müraciət edilərək təhlil ediləcəkdir.

Kazım QARABƏKİR
HAMİD
Süleyman NECATİ

Aleksandr XATİSYAN
Avram GÜLXANDANYAN
Stepan QORDANYAN

GÜMRÜ ANLAŞMASI

İmza Yeri ve Tarihi: Gümrü, 2 Kanunuevvel 1336 (1920)

"Gümrü-Aleksandropol"de Türkiye ile Ermenistan arasında münakit Muahede-i Sulhiye Metnidir.

Bir taraftan Türkiye Hükümeti digər taraftan Ermenistan Cumhuriyeti aralarında mevcut hali harbe nihayet vermek ve devamlı bir sulh tətis eylemek için zevati atiyeyi icrai müzakereye memur eylemişlerdir.

Türkiye Hükümeti tarafından:

Şark Cephəsi Umum Kumandanı Ferik Kazım Karabekir Paşa,

Erzurum Valisi Hamit Bey

Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey

Ermenistan Cumhuriyeti tarafından:

Sabık Başvekil M.Alexandre Khatissian

Maliye Nazırı Sabıkı M.Abraham Kulhandaian

Dahiliye Nazırı Muavini M.Stepan Khorganian

Murahhassiyini Müşarünileyhim müzakeratı Sulhiye için Gümrü'de biliçtima usule muvafık görülən mezuniyeti kamile ve vesikalarını yekdiğerine irae ettikten sonra mevaddı atiyeyi kararlaştırmışlardır.

1. Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında hali harbe nihayet verilmiştir.

2. Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut merbut krokide gösterildiği üzere (aşağı Karasu mansıbından itibaren

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

Aras nehri-şimaline kadar Arpaçayı bade Karahan deresi-Tiknis şarkı büyük Kemil şarkı-kızıлтаş-büyük Akbaba dağı-hattı teşkil eder. Hattı hududun sureti katiyede tayini (tarihi imzadan iki hafta sonra) muhtelit iki komisyon tarafından mahallinde icra olunacaktır.

(Kaki dağı 10282-8022-Kamasu dağı 8160-Kurt Kulak-köyü-sebat dağı 7868- Arpaçayı üzerinde 3080-Keturum dağı 6930-Sayarbulak 8071-Ararat istasyonu-Aras Nehri üzerinde aşağı Karasu mansıbı-hattının cenubundaki (Nahcivan, Şahtahtı, Şerur) mıntikasında bilahare arayu umumi-yenin tayin edeceği şakil idareye ve bu idarenin ihtiva edeceği araziye Ermenistan müdahale etməyəcək ve işbu mıntıkada şimdilik Türkiye himayesinde bir idare-i mahalliye tesis olunacaktır.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 2 maddede zikredilen hattı hudut ile eski Osmanlı hududu arasında kain olup, işbu ahitname ile Türkiye'ye kalacak olan ve üzerinde Türkiye'nin tarihi, ırki, hukuki alakası gayri kabili inkar bulunan arazinin vaziyeti hukukisine rağmen Ermenistan Cumhuriyeti arzu ettiği takdirde ahali-i asliyenin tamamen avdeti mümkün olabilmek için muhmedenin tarihi tasdikinden itibaren 3 sene mururunda arazi-i mezkurede arayı umumiye müracaatı kabul eder. Tali bir komisyon bunun şeklini tayin edecektir.

4. Emperyalist devletlerin tahrikat ve teşvikatı eseri olarak asayişi muhtel ahval ve harekata timabaat imkan husul bırakmaması emeli halisanesine binaen Erivan Cumhuriyeti

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

taahhüt ettiğini beyan eder. Ermenistan Cumhuriyeti sulh ve kukun içinde temini inkişaf ve Türkiyə'nin hukuku hem-civarisine riayet etmək emelindeki niyyəti halisanesine delil olmak üzere Emperyalist emeller arkasında koşarak iki milletin sulh ve sukuniyə oynayan cidalcı erbabı ihtirası idarei hükümetten uzak bulunduracağı taahhüt eder.

11. Ermenistan Cumhuriyeti ait arazi dahilinde yaşayan ahali islamiyənin masuniyet ve mahfuziyeti hukukunu temin ve hususile din ve harsiyatı dahilinde inkişaf ve rafahını teshil için cemaat teşkilatı icrasını ve müftülərin doğrudan doğruya cemaatı islamiyə tərəfindən intihabını ve mahalli müftülərin intihab edəcəkləri başmüftünün Türkiyə Büyük Millet Meclisi Umuru Şəriyə Vekaleti tərəfindən tasdiki memuriyətini kabul ve taahhüt eder.

12. Devleteyni akideyindən her biri tərəfi digere mensup eşhas ve eşyanın kendi hututi hadidiyesi ve sureti umumi-yədə bütün turuku muvasalası (Ermenistan'ın İran ilə dahi) (Türkiyə Hükümeti Şeror, Nahcivan, Şahtahtı və Colfa tarikile İran və Bakü ilə Ermenistan arasında transit muamelatının serbestisini taahhüt eyler) üzərində serbestce müruruna ve taratı ahirle deniz veya herhangi memleket arasında transit icrasına hiç bir veçhile mümanaat eyleməyey taahhüt eylerler.

Ermenistan Hükümeti; Azərbaycan, İran, Gürcistan ve Türkiyə arasında eşya, araba, vaqon ve bilcümle transit muamelatını resme tabi tutmamağı taahhüt eyler.

Türkiyə Devleti mevcudiyet ve hayatına emperyalistler

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

GÜMRÜ MÜQAVİLƏSİ

tarafından vukuu muhakkak olan suikast tahrikatına mümanaat mecburiyetinde bulunduğundan sulhu umuminin inikadına kadar, serbestii münakalatı ihlal etmemek şərtiylə 4.maddede zikredilen miktardan fazla esleha ithalini men için Erivan Cumhuriyeti dahilindeki hututu hadidiye turuku muvasalayı tahtı teftiş ve murakabede bulunduracak ve emperyalist (antantist) ve devletlere mensup resmi ve gayri resmi memur ve heyetlerin Cumhuriyet dahiline duhul ve hulullerine tarafeyn mümanaat edecektir.

13. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; devletin istiklal ve tamamiyeti mülkiyesini tehdit edebilecek tecavüzata karşı işbu muahedenin Erivan Cumhuriyetine temin eylediği hukuka halel gelmemek şərtiyle Ermenistan dahilinde muvakkatan tedabiri maniai askeriye ittihaz edebilir.

14. Erivan Cumhuriyeti tarafından herhangi bir devletle aktedilmiş olan bilcümle muahedatın Türkiye'ye taalluk eden veya Türkiye menafiine muzır olan ahkamını kenlemyekun addetmeyi Cumhuriyeti müşarünileyha kabul ve taahhüt eyler.

15. Tarafeyni Akideyn arasında Muahedenin imzasından itibaren münasebatı ticariye başlayacak ve tarafeyn sefir ve konsolos tayin edebilecektir.

16. Telgraf, posta, telefon ve konsolosluk ve ticarete ait uhuvat; tali komisyonlar tarafından işbu muahede ahkamina tevfikan ifa olunacaktır. Maamafih (1) arazii meşgule ile Ermenistan arasında şimendifer, telgraf ve posta münakalatının imzayı müteakip başlamasına Türkiye Hüküme-

tince müsaade olunacaktır.

17. Bu muahedename mucibince Ermenistan'a ait olup Türkiyə Ordusu işğali altında bulunan arazinin tahliyesi və üseranın iade mübadelesi müahede ahkamının Ermenistan Hükümetinə taalluk eden taahhüdatının ifası akabinde icra olunacaktır. Alıkonulan sivilər derhal iade edilecektir. Usera mübadelesi tali komisyonca ifa olunacaktır.

18. İşbu Muahede bir ay zarfında təsdiq olunaraq musaddak surləri Ankara'da təti edilecektir. Təsdiqan lilmakal murahaslar işbu sulh və muhadenet muahedenamesini imza eylemişlərdir. İşbu Muahedename iki nüsha olaraq 2 Kanunevvel 1920-1336 tarixində (Gümrü-Aleksandropol)de tanzim edilmişdir. İştıraf Vukuunda Türçe metnine müracaatla ihtılaf halolunur.

Gümrü, 2 Kanunuevvel 1336 (1920)

Kazım Karabekir
Hamid
Süleyman Necati

M.Alexandre Khatissian
M.Abraham Kulhandian
M.Stepan Khorganian

**TRAITE DE PAIX
ENTRE LA TURQUIE ET L'ARMÉNIE
du 2 Décembre 1920
(ALEXANDROPOL-GUIMRI)**

Dans le but de mettre fin à l'état de guerre présente et conclure une paix durable, le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie d'une part et la République d'Arménie d'autre part ont désigné pour leur Plénipotentiaires pour les négociations de Paix savoir:

S.E.le Général Kazım Karabekir Pacha, Commandant du Front Oriental.

S.E. Hamid Bey, Gouverneur Général d'Erzeroum

S.E. Seleiman Nedjati Bey, député d'Erzeroum.

Pour l'Arménie:

M.Alexandre Khatissian, ancien Ministre-Président député.

M.Abraham Kulhandanian, ex Ministre des Finances député.

M.Stépan Khorganian, Ministre Adjoit à l'interieur lesquels se sont réunis à Alexandropol et après avoir échangé leurs pleins pouvoirs reconnues en bonnes et dues formes ont convenus des dispositions suivantes:

- 1) La guerre entre la Turquie et l'Arménie a pris fin
- 2) La frontière entre la Turquie et l'Arménie commence du point où le Kara-sou se jette dans l'Arax jusqu'au nord-est de

Tikhnis-est de Grand Kemli l'est de Kiziltach jusqu'au Grand Ahbaba puis les régions de Charour Nakitchévan et de Chahtahti qui se trouvent au sud de la ligne Kaki-dagn 10282, hauteur 8262 mont Kamasou 8160, le V. Khov Khourt Koullag mont Sahat 7868, note 3680 sur la rivière Arpatchai (carte 5 verstes 1908) Saraiboulag 8711 gare d'Ararat jusqu'à la rivière Arax au point où se jette la rivière Karasou.

Dans les régions de Nakhitchévan, Charour et Chaktahti où sera établi dans l'avenir par loi de plébiscite une administration l'Arménie ne doit s'immiscer dans cette administration quelle que soit la forme de cette administration. Ces régions seront provisoirement sous la protection provisoire de la Turquie.

(la tracée de la ligne de la frontière sera faite définitivement sur place par des commission mixtes de deux côtés de frontière dont les travaux commenceront dans deux semaines de la date de signature du présent)

3. Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie admet le plébiscite dans le territoire se trouvant entre l'ancienne frontière et la frontière actuelle indiquée dans le 2ème article territoire cédé à la Turquie par le présent Traité et qui ont une attache irréfutable historique ethnique et juridique avec la Turquie, dans le cas où la République d'Arménie exprimera le désir pour ce plébiscite. Ce plébiscite aura lieu dans le cours de 3 années qui suivront la ratification du présent Traité.

4. Dans la bonne volonté d'obvier désormais aux instications des Gouvernements Impérialistes de l'Entente qui pour-

raient troubler la sécurité du pays, le Gouvernement d'Arménie consent de n'avoir outre une gendarmerie d'armes légères au nombre suffisant pour maintenir l'ordre et la sécurité du pays, qu'un détachement militaire de 1500 bayonnettes avec 8 canons de montagnes ou de campagnes et 20 mitrailleuses pour défendre les frontières du pays. Le service militaire ne sera pas obligatoire en Arménie. Le Gouvernement de l'Arménie est libre de construire des forts et d'y placer pour défendre son pays contre l'ennemi extérieur des canons lourds du nombre qu'il trouvera à condition de ne pas employer des canons à obus de 15 centimètres et de longs canons de 15 et employés dans l'armée, ni d'autres armées.

5. Le Gouvernement d'Erivan consent le présent Traité à permettre aux Représentants Politiques ou à l'Ambassadeur de Turquie, qui après la paix résidera à Erivan, de faire lorsqu'il voudra des inspections et des enquêtes relatives à ces conditions. Par contre le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale s'engage à prêter à l'Arménie son aide armée lorsqu'il y aura un danger intérieur ou extérieur et dans le cas où le gouvernement de la République d'Arménie en ferait la demande.

6. Les Hautes Parties Contractantes consentent au retour dans leurs foyers dans les . frontières anciennes de tous les réfugiés exceptés ceux qui s'étant réfugiés pendant la guerre générales dans les armées ennemis ont combattu contre leurs Gouvernements respectifs ou ceux qui ont pris part aux massacres. Les Parties Contractantes consentent à faire jouir les réfugiés rapatriés d'un régime dont jouissent les minorités dans

le pays le plus civilisé.

7. Ceux des réfugiés indiqués dans l'article 6 qui dans une année à partir de la ratification du présent Traité ne seront pas rentrer dans leurs foyers n'auront plus droit à ce retour mentionné dans l'article 6. Leur demande de droit de transvers ne seront plus pris en considération.

8. Respectant les principes d'humanité et de droit déclarés et admis par lui le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale malgré les dépenses énormes qu'a été obligé de faire pendant deux années pour le maintien de son armée, renonce à l'indemnité de la présente guerre que le dit Gouvernement à été obligé de faire contre l'Arménie. Les deux Parties Contractantes renoncent également aux pertes subies pendant la guerre universaire.

9. Le Gouvernement de la Grande Assemblée National de Turquie assure dans un esprit le plus sincère secours et aide au Gouvernement de la République d'Arménie pour développer et fortifier l'autorité du Gouvernement d'Erivan.

10. Le Gouvernement d'Erivant s'engage à considérer et déclarer nul le Traité de Sèvres auquel le gouvernement de la Grande Assemblée Nationale a catégoriquement renoncé. Le Gouvernement d'Arménie s'engage à rappeler d'Europe et d'Amérique ses Délégations dont les contres politiques des Gouvernements Impérialistes de l'Entente ont fait un instrument d'instication.

Ils déclarent en outre d'aplanir, avec une sincérité absolue les malentendus qui pourraient surgir d'une manière ou autre

entre les deux pays. Le Gouvernement d'Arménie pour donner une preuve de son intention de vivre dans la paix et de son respect pour le droit de voisinage de Turquie s'engage à éloigner de l'administration gouvernementale les personnages provocatrices qui poursuivent les projets impérialistes dans le but de troubler la paix entre les deux pays.

11. Le Gouvernement de la République d'Arménie s'engage à assurer les droits des musulmans habitant dans le territoire de la République et dans le but de faciliter le développement dans les terrains religieux et culturels de la population musulmane s'engage également de n'entraver aucunement l'organisation de ses communautés, l'élection directe par celle-ci des muftis et la confirmation du grand mufti, qui sera élu par les mufti locaux par le Cheik-UI Islam du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale.

12. Les Hautes Parties Contractantes s'engagent à laisser passer librement les personnes et les marchandises de l'autre Partie par leurs chemins de fer ainsi que par toutes les voies et renoncent aux droits de transit fait par la Mer ou de quelques pays que ce soit. Le Gouvernement de la République d'Arménie s'engage de renoncer aux droits de transit pour les marchandises, charriots, wagons, expédiés par transit entre la Turquie, l'Azerbeïdjan, la Perse et la Géorgie. Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale s'engage à donner à l'Arménie, par Charour Nakhitchévan Chahtahti et Djoulfa avec la Perse et Makou le libre transit. Etant donné que l'Etat turc est obligé de prendre les mesures nécessaires contre les instigations et les

attentats des Gouvernements Impérialistes de l'Entente qui peuvent les diriger contre son existence et sa vie, il aura droit jusqu'à la conclusion de la paix générale et sans entraver la circulation libre de contrôler pour empêcher l'introduction des armes surpassant la quantité indiquée dans l'article 4 les chemins de fer et les voies dans le territoire d'Arménie. Les deux Parties Contractantes défendront l'entrée en Arménie des Représentants officiels et non officiels des Gouvernements impérialistes de l'Entente.

13. Le Gouvernement de la Grande Assemblée sans porter atteinte aux droits assurés par le présent Traité à la République d'Arménie a le droit de prendre des mesures militaires dans le territoire de la République d'Arménie.

14. Le Gouvernement d'Arménie déclare nul tous les Traités qui auraient pu conclure et ayant un rapport avec la Turquie ainsi que tous Traités conclus au préjudice de la Turquie.

15. Dès la signature, du présente Traité les relations commerciales seront reprises entre les Parties Contractantes et les deux Parties enverront leur Représentant Diplomatique et Consulaire dans les capitales et villes respectives.

16. Des coventions postales, télégraphiques, téléphoniques et consulaires seront conclus par des sous-commissions suivantes les dispositions du présente Traité. A partir de la signature du présente Traité, les relations par chemins de fer entre les pays voisins et les territoires occupés par les troupes turques seront reprises, ainsi que les communications postales et télégraphiques entre les deux pays et la région occupée seront réin-

stallées.

17. L'évacuation du territoire qui restera suivant le présent Traité à l'Arménie ainsi que l'échange des prisonniers seront faits lorsque l'Arménie accomplira les conditions du présent Traité. Les internés civils de cette guerre seront échangés immédiatement après la signature du présent Traité. L'Echange des prisonniers de guerre sera fait d'après les dispositions qui seront prises par les sous commissions des délimitations.

18. Le Présent Traité sera ratifié dans un mois.

En foi de quio, LES PLENIPOTENTIAIRES SUS-NOMMES ONT SIGNE LE PRÉSENT TRAITÉ.

Fait à Alexandropol, le Deux Décembre mil neuf cent vingt en deux exemplaires et en langues turques et françaises.

**TÜRKİYƏ VƏ RUSIYA SOSIALİST FEDERATİV
SOVET RESPUBLİKASI ARASINDA DOSTLUQ
VƏ QARDAŞLIQ HAQQINDA MÜQAVİLƏ**

Moskva, 16 mart 1921-ci il

Millətlərin qardaşlığı və xalqların öz müqəddəratını sərbəst təyin etmək hüququ prinsiplərinə şərək çıxan Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti və Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası hökuməti işğal və istila siyasətinə qarşı mübarizədə həmrəyliklərini və iki xalqdan biri üçün yaradılmış çətinliklərin digərinin də vəziyyətini pisləşdirəcəyi faktını qeyd edərək, hər iki tərəfin qarşılıqlı maraqlarına əsaslanan, öz aralarında daimi olaraq qarşılıqlı münasibət və qırılmaz həqiqi dostluq yaradılmasını görmək arzusu ilə Dostluq və Qardaşlıq haqqında müqavilə bağlamağı qərara aldılar və bu məqsədlə öz Müvəkkillərini təyin etdilər.

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti:

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökumətinin İqtisad naziri və Məclisdə Kastamonu millət vəkili Yusif Kamal bəy,

Bu hökumətin Maarif naziri və Türkiyə Böyük Millət Məclisində Sinop millət vəkili doktor Riza Nur bəy və

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökumətinin fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri və bu Məclisdə Ankara millət vəkili Əli Fuad paşa,

Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası Hökuməti:

Xarici İşlər Üzrə Xalq Komissarı və Ümumrusiya

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü Georgi Çiçerin və
Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin üzvü Cəlal
Qorxmazov

lazımı qaydada və qanuni formada səlahiyyətlər müba-
diləsindən sonra aşağıdakılar haqqında razılığa gəldilər:

MADDƏ 1

Razılığa gələn Tərəflərdən hər biri razılığa gələn digər
Tərəfə məcburi qəbul etdirilmək istənilən heç bir sülh mü-
qaviləsini və ya başqa beynəlxalq aktları tanımamağı əsas
olaraq qəbul edir. Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respub-
likası Hökuməti Türkiyəyə aid olan və Böyük Millət Məclisi
tərəfindən təmsil olunan Türkiyə milli hökuməti tərəfindən
tanınmayan heç bir beynəlxalq müqaviləni tanımamağı
qəbul edir.

Hazırkı müqavilədə "Türkiyə" anlayışı altında İstanbul-
da Osmanlı Deputatlar Palatası tərəfindən hazırlanan və bə-
yan edilən, bütün dövlətlərə və mətbuata bildirilən 28 yan-
var 1336-cı il (28 noyabr 1920) Türkiyə Milli Paktına daxil
edilmiş ərazilər nəzərdə tutulur.

Türkiyənin şimal-şərq sərhəddi, Qara dəniz sahilindəki
Sarp kəndindən başlayaraq, Hədis-Meta dağı - Şavşet da-
ğında suların bölündüyü xətt - Kani dağı və oradan davamlı
olaraq Ərdəhan və Qars sancaqlarının şimal inzibati sərhəd-
lərini izləyərək Arpa çayı və Araz talveqini təqib edərək
Aşağı Qarasuyun mənsəbinə qədər olan xətlə təyin olun-
muşdur. (Sərhəddin müfəssəl təsviri və buna bağlı məsələlər
üçün razılığa gələn hər iki Tərəfin imzaladığı I (A) və I (B)

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

əlavələrinə aid xəritəyə baxılması lazımdır).

MADDƏ 2

Türkiyə bu Müqavilənin 1-ci maddəsində göstərilən sərhəddin şimalında yerləşən və Batum dairəsinin tərkib hissəsini təşkil edən ərazilərlə Batum şəhəri və limanı üzərindəki suverenliyini Gürcüstana güzəştə getməyə razı olur, bu şərtlə ki;

Birincisi: hazırkı Müqavilənin bu maddəsində göstərilən yerlərin əhalisi inzibati cəhətdən hər bir icmanın mədəni və dini hüquqlarını təmin edən geniş yerli muxtariyyətdən istifadə edəcək və göstərilən yerlərdə əhali onun arzularına müvafiq olan torpaq qanunu müəyyən etmək imkanına malik olacaqdır;

İkincisi: Batum limanı vasitəsilə rüsumsuz olaraq Türkiyəyə gedən və oradan gələn hər cür malların sərbəst tranzitinə imkan veriləcək, bunun üçün heç bir maneə törədilməyəcək, həmin mallara heç bir vergi tətbiq edilməyəcək və Türkiyəyə, heç bir xüsusi vergi ödəmədən Batum limanından istifadə hüququ veriləcəkdir.

MADDƏ 3

Razılığa gələn hər iki Tərəf bu müqavilənin I (C) əlavəsində göstərilən sərhədlərin içərisində Naxçıvan vilayətinin Azərbaycanın himayəsi altında muxtar ərazi təşkil etməsinə razıdırlar, o şərtlə ki, Azərbaycan bu protektoratlığı heç bir zaman üçüncü bir dövlətə güzəştə getməyəcəkdir.

Naxçıvan ərazisinin Araz talveqinin şərqə ilə Dəhnə dağı (3829) - Vəli dağ (4121) - Bağırsağ (6587) - Gömürlü dağ

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

(6930), xətti arasında yaranmış üçbucaq kəsimi, bu torpaqların Gömürlü dağdan (6930) başlayıb, Saray bulaq dağından (8071) və Ararat stansiyasından keçərək Qara Suyun Arazla birləşdiyi yerdə başa çatan sərhəd xətti, Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistanın səlahiyyətli nümayəndələrindən ibarət komissiya tərəfindən təshih olunacaqdır.

MADDƏ 4

Razılığa gələn Tərəflər Şərq xalqlarının milli - azadlıq hərəkatı ilə Rusiya zəhmətkeşlərinin yeni sosial quruluş uğrunda mübarizəsi arasında yaxınlıq olduğunu təsdiq edərək bu xalqların azadlıq və istiqlaliyyət hüququnu, həmçinin onların öz arzularına uyğun idarə forması seçmək hüququnu tanıdıqlarını rəsmən təsdiq və etiraf edirlər.

MADDƏ 5

Razılığa gələn Tərəflər boğazların açılmasının və oradan bütün xalqların ticarət gəmilərinin azad keçməsinin təmin edilməsi üçün Qara dəniz və boğazların beynəlxalq statusunun qəti hazırlanmasını sahil dövlətlərin nümayəndələrindən ibarət gələcək Konfransa verməyə razılaşırlar, bu şərlə ki, onun çıxardığı qərar Türkiyənin tam suverenliyinə, həmçinin Türkiyə və onun paytaxtı İstanbulun təhlükəsizliyinə zərər vurmayacaqdır.

MADDƏ 6

Razılığa gələn Tərəflər bu vaxtadək onların ölkələri arasında bağlanmış bütün müqavilələrin qarşılıqlı mənafehlərinə uyğun gəlmədiyini təsdiq edirlər. Buna görə də onlar bu müqavilələrin ləğv edilməsinə və heç bir qüvvəyə malik

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

olmamasına razılaşırlar.

Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının Hökuməti, Türkiyənin, bundan əvvəl Türkiyə ilə Çar hökuməti arasında bağlanmış və beynəlxalq aktlara əsaslanan hər cür pul və digər öhdəliklərdən azad olduğunu xüsusilə bəyan edir.

MADDƏ 7

Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının Hökuməti kapitulyasiya rejiminin hər hansı bir ölkənin azad milli inkişafı ilə və eləcə də onun suveren hüquqlarının tam həyata keçirilməsi ilə bir araya sığmadığını qəbul edərək, Türkiyədə bu rejimlə hər hansı bir surətdə münasibəti olan hər cür hərəkət və hüquqları ləğv olunmuş və öz qüvvəsini itirmiş hesab edir.

MADDƏ 8

Razılığa gələn Tərəflər öz ərazilərində digər ölkənin hökuməti roluna və ya onun ərazisinin bir hissəsinə iddia edən təşkilat və ya qrupların yaradılmasına və yerləşməsinə, həmçinin digər Dövlətə qarşı mübarizə məqsədi güdən qrupların yerləşməsinə yol verməməyi öhdələrinə götürürlər. Rusiya və Türkiyə qarşılıqlı şərtlərlə Qafqazın Sovet Respublikalarına münasibətdə də üzərlərinə belə öhdəlik götürürlər.

Burası ayrıca müəyyən edilir ki, bu Müqavilədə qeyd olunan Türkiyə ərazisi adı altında Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökumətinin bilavasitə hərbi və mülki idarəsi altında olan ərazilər nəzərdə tutulur.

MADDƏ 9

Razılığa gələn Tərəflər hər iki ölkə arasında əlaqələrin

fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə qarşılıqlı razılıq üzrə dəmir yol, teleqraf və digər əlaqə vasitələrini saxlamaq və mümkün olduqca inkişaf etdirmək, həmçinin iki tərəf arasında adamların və malların azad və maneəsiz hərəkətini təmin etmək üçün lazım olan bütün tədbirləri görməyi öhdələrinə alırlar. Bununla birlikdə, hərəkətə, yolçuların gəlib-gətməsinə və malların gətirilib aparılmasına münasibətdə ölkələrin hər birində qüvvədə olan qanunlar bütünlüklə tətbiq olunacaqdır.

MADDƏ 10

Razılığa gələn Tərəfin birinin digər Tərəfin ərazisində olan vətəndaşlarına olduğu ölkənin qanunlarından irəli gələn bütün hüquq və vəzifələr şamil olunacaqdır. Lakin onların azad edildiyi milli müdafiə üzrə təəhhüdlər onlara şamil edilməyəcəkdir.

Tərəflərin vətəndaşlarının ailə və vərəsəlik haqlarına aid hüquq sahələrinə bağlı olan məsələlər də bu maddənin təsiri altına düşmür. Onlar xüsusi sazişlə həll olunacaqdır.

MADDƏ 11

Hər iki razılığa gələn Tərəf razılığa gələn Tərəflərdən hər birinin digər Tərəfin ərazisində olan vətəndaşlarına daha əlverişli şərait prinsipini tətbiq etməyə razıdır. Bu maddə, Türkiyə ilə müttəfiq olan müsəlman ölkələrinin, eləcə də Rusiya ilə müttəfiq olan Sovet Respublikalarının vətəndaşlarının hüquqlarına tətbiq olunmur.

MADDƏ 12

1918-ci ilədək Rusyanın tərkib hissəsi olan, hazırda

Türkiyənin suverenliyi altında olduğunu Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası Hökumətinin bu Müqavilə ilə tanıdığı ərazilərin hər bir sakini Türkiyəni sərbəst tərk etmək, şeylərini, öz əmlakını və ya onların dəyərini özü ilə aparmaq hüququna malikdir. Belə bir hüquq Türkiyənin bu Müqavilə ilə suverenliyini Gürcüstana güzəştə getdiyi Batum ərazisinin əhalisinə də şamil edilir.

MADDƏ 13

Rusiya öhdəsinə alır ki, bu Müqavilə imzalandığı gündən hesablanaraq Rusiyanın Avropa hissəsində və Qafqazda olan bütün türk hərbi və mülki əsirlərini üç ay ərzində, Asiya hissəsində olan əsirləri isə altı ay ərzində öz hesabına Türkiyənin şimal-şərq sərhədlərindəki Türkiyəyə qaytarsın.

Türkiyə də, hələ ki, Türkiyədə olan rus hərbi və mülki əsirlərinə münasibətdə öz üzərinə belə bir öhdəlik götürür.

Geri qaytarmanın təfəsilatı bu Müqavilənin imzalanmasından dərhal sonra hazırlanacaq xüsusi konvensiya ilə müəyyən ediləcəkdir.

MADDƏ 14

Razılığa gələn Tərəflər ən qısa zamanda konsulluq müqaviləsi, həmçinin bu Müqavilənin giriş hissəsində göstərilən iki ölkə arasındakı əlaqələrin və münasibətlərin gücləndirilməsi üçün bütün iqtisadi, maliyyə və digər məsələləri tənzimləyən saziş bağlamağı qəbul edirlər.

MADDƏ 15

Rusiya öhdəsinə götürür ki, Cənubi Qafqaz Respublikalarının Türkiyə ilə bağlayacaqları müqavilələrdə bu Müqavilənin

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

vilənin bilavasitə onlara aid olan maddələrinin hökmən tanınması üçün həmin Respublikalara münasibətdə zəruri addımları atsın.

MADDƏ 16

Bu Müqavilə ratifikasiya olunmalıdır. Ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi ən qısa vaxt ərzində Qarsda olacaqdır.

Bu Müqavilə 13-cü maddə istisna olmaqla ratifikasiya sənədlərinin mübadilə edildiyi andan qüvvəyə minir.

Bu hökmlərə inamla yuxarıda adları çəkilən Müvəkkillər bu Müqaviləni imzalamış və onu öz möhürləri ilə təsdiq etmişlər.

Bu Müqavilə 1921-ci ildə (min üç yüz otuz yeddi) martın 16-da Moskvada iki nüsxə olaraq tərtib edilmişdir.

Yusif Kamal
Dr. Riza Nur
Əli Fuad

Georgi Çiçerin
Cəlal Qorxmazov

Əlavə 1 (A)

Türkiyənin şimal-şərq sərhədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir (Rusiya Baş Qərargahının 1/ 210.000 miqyaslı, "bir düymdə 5 verstlik" xəritəsinə əsasən):

Qara dəniz sahilindəki Sarp kəndi - Qaraşalvar Dağı (5014) və Maradidi kəndinin şimalında Çoruhu kəsərək Sarp kəndinin şimalında Hədis - Meta dağı (7052) - Kavakibe dağı (Kva-Kibe) - Kavtareti kəndi - Medzubna dağının suayrıcı xətti - Keson dağı (6468) - Korda dağı (7910) suayrıcı

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

xəttini izləyərək Şavşet dağ silsiləsinin qərb hissəsindən keçmiş Artvin dairəsinin əvvəlki inzibati sərhəddinə çıxır. Şavşet dağının suayrıcından keçərək Sarı çay (Qara İsalı) (8478) dağına çatır. Kviral aşrımı, buradan Qanlı dağında keçmiş Ərdəhan dairəsinin əvvəlki inzibati sərhəddinə çatır, oradan şimala istiqamətlənərək Elil (Qrmanı) (8357) dağına çatır və yenə Ərdəhan sərhəddi ilə davam edərək Badela kəndinin şimal-şərqində Posxov çayına çıxır və bu çay boyu Çancaq kəndinin simalındakı məntəqəyə çataraq bu çaydan ayrılır və suayrıcı ilə gedərək Ərilyanbaşı dağına (8512) çıxır, Kəltəpə (8463) və Xırmantəpə (9709) dağlarından keçərək Kasris Seri dağına (9681) çatır, Karzamet çayı boyunca davam edərək Kür çayına çatır, daha sonra Kür çayının talveqi ilə Kartanaka kəndinin şərqinədək gedərək orada Kürdən ayrılır, Qaraoğlu dağının (7159) suayrıcı xətti ilə keçərək Xazapın gölünü ikiye bölür, 7580-ci yüksəkliyə, oradan Göy-dağa (9252), Üç-təpələr (9783) - Tayfa qala (9716-9065) zirvəsinə çıxır, sonra Ərdəhan sancağı sərhəddini tərk edərək Böyük Ağbaba dağlarından (9973-8828) - (8827) və (7602) və İbiş kəndinin şərqinə keçərək (7518) yüksəkliyinə çatır və sonra da Qızıldaş dağına (7439) - (7490) - Yeni Qızıldaş kəndi - Qara Məmmədin qərbindən keçərək Camışbu çayına çatır (bura Delavar, Böyük Kımlı və Tixnis kəndlərinin şərqindədir); Vartanlı və Baş Şuragəl kəndlərindən keçərək və yuxarıda qeyd olunan çay boyu gedərək Qalalının şimalında Arpaçaya çıxır. Oradan davamlı olaraq Arpaçay talveqi xətti boyunca gedib, Araz çayına çıxır. Araz talveq xəttini Qarasuyun töküldüyü ye-

rədək izləyir.

Qeyd: Burası yəqindir ki, sərhəd yuxarıda göstərilən yüksəkliklərdə suların bölündüyü xəttin üzərindən keçir.

Yusif Kamal
Dr. Riza Nur
Əli Fuad

Georgi Çiçerin
Cəlal Qorxmazov

Əlavə 1 (B)

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti 1 (A) Əlavə-sində göstəriləyi kimi, sərhəd xəttinin Arpaçay və Arazın talveqləri olduğunu nəzərə alaraq Arpaçay bölgəsində blok-hauzları Gümrü (Aleksandropol) - İrəvan dəmiryolundan səkkiz verst, Araz bölgəsində isə yuxarıda adı çəkilən dəmir-yol xəttindən dörd verst geriyə çəkməyi öhdəsinə götürür. Yuxarıda adları çəkilən bölgələri məhdudlaşdıran xətlər aşağıda göstərilmişdir:

Arpaçay bölgəsi üçün birinci paraqrafın (A) və (B) bəndləri;

Araz bölgəsi üçün ikinci paraqraf.

1. Arpaçay bölgəsi:

A) Vartanlıdan cənub-şərqə Uzun Kilsənin şərqində Bozyar dağından (5096) - (5082) - (5017) -Karmir Vəngin şərqində - Üçtəpə (5478) - Arazoğlunun şərqində - Aninin şərqində - Yenikəndin qərbində Arpa çayına çatır.

B) (5019) yüksəkliyinin şərqində Arpa çayından ayrılıb, birbaşa (5481) yüksəkliyinə gedir. Qızıl Qalanın 4,5 verst şərqində Bacalının iki verstliyindən şərqə, sonra Duyğur

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

çayı boyunca Düz Keçid kəndinədək, buradan birbaşa Qarabağ xarabalığından şimala gedərək Arpaçayına çıxır.

2. Araz bölgəsi:

Xaraba Əlican və Süleyman kəndi (Dizə) arasındakı düz xətt. Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti bir tərəfdən Aleksandropol-İrəvan dəmiryolu xətti ilə, digər tərəfdən həmin dəmiryolunun səkkiz və dörd verstliyində yerləşən xətlərlə (bu xətlər göstərilən bölgələrin kənarında qalır) məhdudlaşan bölgələrdə heç bir istehkam tikməməyi və nizami ordu saxlamamağı öhdəsinə alır; lakin o, göstərilən bölgələrdə qayda-qanunu qorumaq, təhlükəsizliyi və inzibati idarəni təmin etmək üçün qoşun yerləşdirmək haqqını özündə saxlayır.

Yusif Kamal
Dr. Riza Nur
Əli Fuad

Georgi Çiçerin
Cəlal Qorxmazov

Əlavə 1 (C)

Naxçıvan ərazisi:

Ararat stansiyası - Saraybulaq dağı (8071) - Gömürlü dağ (8839) - (8930) - (3080) - Sayat dağ (7868) - Qurdqulaq (Kurt Kulak) kəndi - Həməsür dağı (8160) - 8022 yüksəkliyi - Kükü dağı (10282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının inzibati sərhədlərinin şərq.

Yusif Kamal
Dr. Riza Nur
Əli Fuad

Georgi Çiçerin
Cəlal Qorxmazov

**TÜRKİYE - RUSYA
MUHADENET AHİTNAMESİ**

Milletlerin uhuvveti esasını ve akvamin kendi mukadde-
ratını serbestçe tayin etmək hakkını tanımakta müttehit
olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetile Rusya Şura-
ları Federatif Sosyalist Cümhuriyeti Hükümeti tevessü ve
istila siyasetine karşı olan mücadelelerindeki tesanütlerini ve
iki milletten birine vaki olan müşkülâtın diğerinin vaziyetini
de vahim kılacağını bilmüşahede aralarında daima münas-
abatı muhadenetkaranenin ve her iki milletin menafii
mütekabilesine müstenit devamlı revabıtı dostanenin cayigir
olmasını görmek arzusile mütehassis olarak bir Muhadenet
ve Uhuvvet ahitnamesi aktine karar vermişler ve bu hususta
muraahaslarını tayin etmişlerdir.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İktisat Vekili
ve bu Mecliste Kastamonu mebusu Yusuf Kemal bey ve
hükümeti mezkure Maarif Vekili ve Türkiye Büyük Millet
Meclisinde Sinop mebusu Doktor Rıza Nur bey ve Türkiye
Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sefiri kebir ve Meclisi
mezkurun Ankara azası Ali Fuat Paşa.

**RUSİYA ŞURALARI FEDERATİF SOSYALİST
CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ**

Umuru Hariciye halk koniseri ve umum Rusya Merkez
İcra Komitesi azası Jorj Çiçerin ile Umum Rusya Merkez

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

İcra komitəsi azasından Celal Kokmazof.

Murahhasini müşarünileyhim usulüne muvafiq bulunan salahiyetnamelerini badetteati mevadı atiyeyi kararlaştırmışlardır.

MADDE 1

Tarafeyni müteakideyn her biri tarafından birine tahmil olunmak istenilen muahedei sulhiye veya digər bir beyneddüvel senedi tanımağı esas olarak kabul eder. Rusya Şuraları Federatif Sosyalist Cümhuriyeti Hükümeti elyevm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükümeti Milliyesi canibinden tanınmamış Türkiyeye ait hiç bir beyneddüvel senedi tanımamağı kabul eder. İşbu muahedede mezkur <Türkiye> tabirile 28 Kanunusani 1336 (1920) de İstanbul'da münakit Meclisi mebusan tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuata tabliğ olunan Misakı Millinin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye'nin şimali şarki hududu Bahrisiyah sahilinde kain (Sarp) karyesinden başlayarak "Hedis meta" dağı - "Şavşet" dağının hattı taksimi meyahı - "Kani" dağından geçen oradan daima Ardahan ve Kars cancaqlarının hududu idariyei şimaliyesini-Arpa çayı ve talveğini takip ederek aşağı Kara su munsabına vasıl olan hat ile tayin olunmuştur.

(Hududun tafsilatı ve buna müteallik mesail için 1 (A) ve 1 (B) zeyillerine ve tarafeyni akideynce mümzi haritaya müracaat)

MADDE 2

Evvela: işbu maddede tahsis ve tayin olunan mahal

ahalisi her cemaatın dini ve harsi hukukunu temin ve mahali mezkureye ahalinin arzularına muvafik bir usulü tasarrufu arazi idhaline imkan bahşedecek vasi bir muhtariyeti idariyeye nail olmak,

Saniyen, Batum limanı tarikile Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle mevat ile eşyayı tüccariyenin gümrük resmine tabi tutulmayarak bila müşkilat ve mevani rüsum ve tekaliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkile birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartlarile işbu muahedenin birinci maddesinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum liman ve şehri üzerlerindeki hakkı metbuiyeti Gürcistana terke rıza gösterir.

MADDE 3

Tarafeyni müteakıdeyn işbu muahedenin 1 (S) işaretli zeylinde tayin ve tasrih olunan hudut dahilindeki Nehcivan kıt'asının, haiz olacağı hakkı himayeyi, bir Devleti saliyese asla terk etmemek şartiyle Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hususunda itilaf etmişlerdir.

Nehcivan arazisinin, Aras talveğinin şarkı ile Tağna dağı (3829) - Veli dağ (4121) Bağırsık (6587) - Kömürlü dağ (6930) - hattı arasına sıkışmış müsellesi mıntıkasında, arazii mezkurenin Kömürlü dağ (6930) dan başlayıp Saray bulak (8071), Ararat istasyonundan geçerek Kara sunun Arasa munsap olduğu noktada nihayet bulan hattı hududu Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon marifetile tashih olunur.

MADDE 4

Tarafeyni müteakideyn Şark milletlərinin hərəkatı milliyei istihlaskaranesi ilə Rus erbabı mesaisinin yeni bir nizamı içtimai için olan mücadelesi beynindəki tekarünü bilmüşahədə işbu akvamın hürriyet və istiklale olan haklarını və arzu ettikləri şəkli hükümet ilə idare olunmaq səlahiyyətlərini rəsme təstik və təyit edərler.

MADDE 5

Boğazların bilcümle akvamın münakalatı ticariyesinə küşadını və bu hususta sərbəstii müruru təminən tərəfeyni müteakideyn Karadeniz və Boğazların tabi olacağı nizamnamenin ihzarı kat'isini düveli səhiliyə mürəhhaslarından mürəkkep olaraq bilahara təşekkül edəcək bir Konfransa təvdie müvafakat edərler. Şu kadar ki, məzkur Konfranstan sadır olacaq mükərraratın Türkiyə'nin Hakimiyyəti mütlakasına və Türkiyə ilə paytahtı olan İstanbul şəhərinin emniyyətinə bir günə hələl iras etməməsi şərttir.

MADDE 6

Tarafeyni müteakideyn iki millet arasında şimidiyə kadar aktolunan bilcümle müahədətin kəndi mənafeii müte-kabilelərinə tətabuk etmədiğini təstik edərler. Binaenaleyh işbu müahədətin kənləmyekün və münfəsih olduğu hususunda tərəfeyn müttəhittir. Rusya Şuraları Federatif Cümhuriyyəti Hükümeti Türkiyə ilə Çar Hükümeti arasında əvvəlce münakit beynəlmiləl sənədətə müstənit mali və sair təahhüdəttən kəndisine qarşı Türkiyə'nin bəri olduğunu bilhəssa bəyan eylər.

MADDE 7

Rusya Şuraları Sosialist Federatif Cümhuriyeti Hükümeti kapitülasyonlar usulünün her memleketin inkişafı millisinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümrənisinin tamamii icrasile kabili te'lif bir usul olmadığını bittasdik Türkiyede bu usul ile her hangi bir surette münasebettar olan her nevi muamelatın ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekün ve mülga addeyler.

MADDE 8

Tarafeyni müteakideyn arazileri dahilinde tarafı diğər memleketinin veyahut aksamı memalikinden birinin hükümeti vazifesini deruhte iddasında bulunan teşkilat ve tecemmuatın teşekkülü veya ikametini ve diğər memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmuatın ikametini kabul etmemeği taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cümhuriyetlerine karşı da muamelei mütekabile şartıyla aynı taahhütte bulunurlar. Şurası mukarrerdir ki, işbu maddede mezkür Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin idarei mülkiye ve askeriyesi tahtında bulunan arazidir.

MADDE 9

İki memleket arasında münasebatın ademi inkıtasını teminen tarafeyni müteakideyn sür'atı mümkünə ile şimendifer Telgraf ve sair münakalatın mühafaza ve tekemmülü ve iki memleket arasında bila müşkülət eşhas ve eşyanın serbestii imrarının temini için tedabiri lazimenin müttehiden ittihazını taahhüt ederler. Şurası mukarrerdir ki, yolcuların

ve eşyayı ticariyenin girip çıxmasında memleketeynden her birinde cari kavanin ve nizamat harfiyen tatbik edilecektir.

MADDE 10

Tarafeyni müteakideynden birinin tarafı digər arazisinde sakin tebaaları mukim oldukları memleket kavaninin-den mütevellit hukuk ve vazaiif esasatına müsteniden muamele göreceklərdir. Fakat Müdafaayı Milliyeye ait kavanin ve nizamat müstesna olup anlara tabi tutulmayacaklardır. Hukuku aileye, verasete ve ehliyete ait mesailde de tarafeyn tabaası işbu madde ahkamından istisna edileceklerdir. Mevadı mezkure bir hususi itilafname aktile hal olunacaktır.

MADDE 11

Tarafeyni müteakideyn her iki memlekettən birinin digər memleket arazisinde sakin tebaaları hakkında en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbikına muvafakat ederler. İşbu madde ahkamı Türkiye'nin müttefikilə bulunan müs-lüman devletleri tebaalarilə Rusyanın müttefikiləri olan Sovyet Cümhuriyetleri tebaalarına ait hukukta tatbik edilmez.

MADDE 12

1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hakimiyeti olduğu Rusya Şuralar Sosyalist Federatif Cümhuriyeti Hükümeti tarafından işbu muahede ile tastik olunan aksamı arazi ahalisinden her biri Türkiye'yi serbestçe terk edebilecek ve birlikte eşya emvalini veya nukudunu götürəbilecektir. İşbu muahede ile Türkiye tarafından hakkı metbuiyeti Gürcistan'a terk edilen Batum

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

arazisi ahalisinden her biri dahi aynı hakkı haizdir.

MADDE 13

Rusya bilcümle harp esirlerle sivil üseradan Kafkasya ve Avrupa'yı Ruside bulunanları işbu muahedenin imzası tarihinden itibaren üç ay zarfında Asyayı Ruside bulunanları altı ay zarfında masarısı Rusya tarafından tesviye olunmak üzere Türkiye'nin şarkı şimalı hududuna kadar sevk ve iadeyi taahhüt eder. El'an Türkiye'de bulunan Rus harp esirlerle sivil üsera hakkında da Türkiye aynı taahhütte bulunur. Bu sevk ve iadenin tafsilatı işbu muahedenamenin imzasını müteakıp hemen aktedilecek hususi bir mukavele ile tayin olunacaktır.

MADDE 14

Tarafeyni müteakideyn memkün olduğu kadar az bir müddet zarfında bir konsolosluk mukavelesile işbu muahedenin mukaddimesinde zikrolunup iki memleket arasındaki münasebat ve revabıtın takviyesine hadim iktisadi, mali ve sair mesaili tanzim edici itilafat aktine muvafakat ederler.

MADDE 15

İşbu Türk ve Rus muahedesinde cenubi Kafkas Cümhuriyetlerine ait olarak mezkur bulunan mevadın Türkiye ile işbu Cümhuriyetler arasında ektolunacak muahedatta mecburiyülkabil olması için salifüzzikir cenubi Kafkas Cümhuriyetleri nezdinde teşebbüssatı lazımede bulunmağı Rusya taahhüt eder.

MADDE 16

İşbu muahede muamelei tastikiyeye tabi tutulacaktır.

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

Tastiknameleri sür'atı mümkünə ile Kars'ta teati olunacaktır.

İşbu muahede, onüçüncü maddesi müstesna olmak üzere tastiknamelerin teatisi tarihinden itibaren mer'i olacaktır.

Tastikan lilmekat salifüzzikir murahaslar işbu muahede-yi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahede nüshateyn olarak Moskvada bin üç yüz otuz yedi (bin dokuz yüz yirmi bir) senesi martının on altıncı günü tanzim olunmuştur.

Yusuf Kemal
Rıza Nur
Ali Fuat

Jorj Çiçerin
Celal Korkmazof

ZEYL 1/A

Türkiye'nin şimali şarkı hududu berveçhi ati tesbit olunmuştur:

(Rus Erkanı Harbiyesinin 210000/1 mikyasında bir pus beş verstlik haritasına nazaran) Karadeniz sahilinde Sarp kariyesi - Karaşalvar dağı (5014) ve Maradid kariyesinin şimalinde Çoruhu kateder - Sabaur kariyesi şimali - Hadiz-Mata dağı (7052), Kava Kibe dağı, Kavtareti kariyesi, Medzibna dağının hattı takisimi meyahı - Gerat Kesun dağı (6468) - Korda dağı (7910) hattı taksimi meyahını takiben karabet Şavsetski dağı zirvesinin kısmı garbisinden eski Artivin kazasının hududu iadariyei kadimesine vasil olur -

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

Şavsetski dağı hattı müstekimi meyahından geçerek Sarıçay (Karaisalı) (8478) dağına vasil olur - Kıvıralıski boynu buradan eski Ardahan kazasının hududu idareyei kadimesine Kanni dağına gelir - oradan şimale teveccüh ile Telil Gramani (8357) dağına vasil olur - aynı Ardahan hududunu takiben Badela kariyesinin şimali şarkisinde Poskov çayına vasil olur. Ve Çançak kariyesinin şimaline kadar bu ırmağı cenuba doğru takip eder - orada bu ırmağı terk ile hattı taksimi meyahı takiben Erilianbaşı dağına (8512) vasil olur - Kelletepe (8463) ve Harmantepe (9709) dağlarından geçerek Kasris-seri (9681) dağına gelir - oradan Kura nehrine kadar Karzamet çayını takip eder - badehu Kartanakev kariyesinin şarkına kadar Kura nehri talvegini takip ve orada Karaoğlu (7259) dağının hattı taksimi meyahına geçerek nehri mezkuru terkeder - badehu Kazapın gölünü ikiye ayırarak (7580) noktasına ve oradan Kök dağı (9152) vasil olur - Üçtepeler (9783) - Taya Kale (9716) - (9065) noktası orada eski Ardahan sancağı hududunu terkeder. Ve Büyük Akbaba (9973) dağlarına geçer (8828) - (8827) (7062) İbiş köyünün şarkına geçerek (7518) rakımına ve badehu Kızıлтаşa vasil olur - (7439) - (7490) Novi Kızıлтаş köyü (Kızıлтаş) Kara Mehmed'in garbından geçerek Camuşbu çayına vasil olur - (Delaver B. Kamli Tihnis köylerinin şarkında kain) - Vartanlı ve Baş Şuragel köylerinden ve salifizzikr ırmağı takiben - (Kaleli) nin şimalinde Arpaçay ırmağına vasil olur - oradan mütemadiyen Arpaçay talvegini takip ile (Aras'a) gelir - Aras talvegini aşağı kara mansabına kadar takip eder.

(Tenbih) Şurası mukarrerdir ki hudut salifüzzikr

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

irtifaların hattı taksimi meyahından geçer.

Yusuf Kemal
Rıza Nur
Ali Fuat

Jorj Çiçerin
Celal Korkmazof

ZEYL 1/B

A zeylinde irae edildiği üzere hattı hududun Arpaçay ve Aras'ın talveg hatlarında kaldığı layıkiyle tekarrür ettiğine nazaran Türkiye Hükümeti yalnız istihkamat hattını hali hazırdaki (Gümrü-Erivan) demiryolunu şimdiki güzergahından Arpaçay mıntikasında sekiz verstlik bir mesafeye ve Aras mıntikasında mezkur demiryolundan dört verstli bir mesafeye çekmeyi taahhüt eder.

Marrülbeyan menatıki tahdit eden hallar Arpaçay mıntakası için birinci fıkranın A ve B bentlerinden ve Aras mıntakası için ikinci fıkrada berveçhi atı irae edilmiştir.

1.Arpaçay mıntakası :

A - Vartanlının cenubu şarkisinde - Uzunkilise'nin şarkında - Boziyar dağı (5096) (5082) - (5047) Karmir Vank'in şarkında - Üçtepe (5578) - Arazoğlunun şarkında Ani'nin şarkında İneköy'ün garbında Arpaçay'a vasıl olur.

B - (5019) rakımının şarkında Arpaçayı yeniden terk eder ve doğrudan (5481) e digər.

- Kızıl Kulanın dört buçuk verst şarkında - Bucalı'nın iki verst şarkında,

- Badehi Digorçay ırmağı - Düzgeçit köyüne kadar bu

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

MOSKVA MÜQAVİLƏSİ

ırmağı takiben doğruca Karabağ harabelerinin şimaline giderek Arpasaya vasıl olur.

2. - Aras mntıkası :

Süleyman Köy (Diza) ve Karabağ Alican arasındaki hattı müstekim.

Bir taraftan Gümrü - Erivan demiryolu digər taraftan işbu demiryolundan itibaren ve sekiz verstlik mesafelerde kastedilen hatlarla (bu aralık hatları mezkur mntıkadan hariçtir,) tahdit edilen mntakalarda Türkiye hükümeti hiçbir nevi istihkamat inşa etmemeyi ve muntazam kıtaat bulundurmamayı taahhüt eder. Ancak mezkur menatıkta nizam ve emniyet kıtaatı bulundurmak hakkını muhafaza eder.

Yusuf Kemal
Rıza Nur
Ali Fuat

Jorj Çiçerin
Celal Korkmazof

ZEYL 1/C

Nahcivan arazisi :

Ararat istasyonu - Saraybulak dağı (8071) Kemurlu dağı (8839) (3080) - Sayat dağı (7868) Kurt Kulak kariyesi - Gamesur dağı (8160) - (7022) Kuki dağı (10282) ve eski Nahcivan kazasının hudud idariye şarkiyesi.

Yusuf Kemal
Rıza Nur
Ali Fuat

Jorj Çiçerin
Celal Korkmazof

**ДОГОВОР О ДРУЖБЕ И БРАТСТВЕ
МЕЖДУ РОССИЙСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
ФЕДЕРАТИВНОЙ СОВЕТСКОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ И ТУРЦИЕЙ**

Москва, 16 марта 1921 года

Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Правительство Великого Национального Собрания Турции, разделяя принципы братства наций и права народов на самоопределение, отмечая существующую между ними солидарность в борьбе против империализма, ровно как и тот факт, что всякие трудности, созданные для одного из двух народов, ухудшают положение другого, и всецело воодушевляемые желанием установить между собой постоянные сердечные взаимоотношения и неразрывную искреннюю дружбу, основанную на взаимных интересах обеих Сторон, решили заключить Договор о дружбе и братстве и назначили для сего своими Уполномоченными:

Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики:

Георгия Васильевича Чичерина, Народного Комиссара по Иностранным Дела́м и Члена Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета, и Джилал-Эддина Коркмасова, члена Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета, и

Правительство Великого Национального Собрания Турции:

Юсуфа Кемаль-бея, Народного Комиссара по Народному Хозяйству Великого Национального Собрания Турции, депутата Кастамони в том же Собрании, Доктора Риза Нурбея, Народного Комиссара по Просвещению Великого Национального Собрания Турции, депутата Синопа в том же Собрании, и Али Фуад Пашу, Чрезвычайного и Полномочного Посла Великого Национального Собрания Турции, члена от Ангоры в названном Собрании, каковые после обмена полномочиями, найденными в надлежащей и законной форме, согласились о нижеследующем:

СТАТЬЯ 1

Каждая из Договаривающихся Сторон соглашается не признавать никаких мирных договоров или иных международных актов, к принятию которых принуждалась бы силою другая из Договаривающихся Сторон. Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики соглашается не признавать никаких международных актов, касающихся Турции и не признанных Национальным Правительством Турции, представляемым ныне ее Великим Национальным Собранием.

Под понятием Турции в настоящем Договоре подразумеваются территории, включенные в Национальный Турецкий Пакт от 28 января 1336 (1920) года, выработанный и провозглашенный Оттоманской Палатой Депутатов в Константинополе и сообщенный прессе и всем державам.

Северо-восточная граница Турции определяется линией, которая, начинаясь у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через гору Хедис-Мта, линию водораздела горы Шавшет-горы Канни-Даг, следует затем по северной административной границе Ардаганского и Карского санджаков, по тальвегу рек Арпа-Чай и Аракс до устья Нижнего Кара-Су (подробное описание границы и вопросы, к ней относящиеся, определены в приложении 1 (А) и (Б) и на прилагаемой карте, подписанной обеими Договаривающимися Сторонами).

СТАТЬЯ 2

Турция соглашается уступить Грузии суверенитет над портом и городом Батумом и территорией, лежащей к северу от границы, указанной в статье 1 нынешнего Договора и составляющей части Батумского округа, при условии, что:

1. Население местностей, указанных в настоящей статье Договора, будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и что населению будет представляться возможность установить земельный закон, соответствующий его пожеланиям;

2. Турции будет предоставлен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, беспошленно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их какими бы ни было сборами, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без взывания за то специальных сборов.

СТАТЬЯ 3

Обе договаривающиеся Стороны согласны, что Нахичеванская область в границах, указанных в приложении 1 (В) настоящего договора, образует автономную территорию под покровительством Азербайджана, при условии, что Азербайджан не уступит сего протектората никакому третьему государству.

В образующей треугольник зоне Нахичеванской территории, заключенной между тальвегом Аракса с востока и линии горы Дагна (3829)-Вели-Даг (4121)-Багарзик (6587)-Кемурлу- Даг (6930) с запада, линия границы сказанной территории, начинающаяся от Кемурлу-Даг (6930), переходящая через гору Сарай Булак (8071)-станцию Арарат и оканчивающаяся у скрещения

Кара-Су с Араксом, будет исправлена комиссией, состоящей из делегатов Турции, Азербайджана и Армении.

СТАТЬЯ 4

Обе договаривающиеся Стороны, констатируя соприкосновение между национальным освободительным движением народов Востока и борьбой трудящихся России за социальный строй, торжественно признают за этими народами право на свободу и независимость, а равным образом на избрание формы правления, согласной их желаниям.

СТАТЬЯ 5

Дабы обеспечить открытие Проливов и свободное прохождение через них для торговых сношений всех народов,

обе Договаривающиеся Стороны соглашаются передать окончательную выработку международного статуса Черного моря и Проливов последующей конференции из делегатов прибрежных государств с тем, что вынесенные ею решения не нанесут ущерба полному суверенитету Турции, равно как и безопасности Турции и ее столицы Константинополя.

СТАТЬЯ 6

Обе Договаривающиеся Стороны признают, что все договоры, до сего времени заключенные между обеими странами, не соответствуют обоюдным интересам. Они соглашаются поэтому признать эти договоры отмененными и не имеющими силы.

Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики заявляет, в частности, что оно считает Турцию свободной от всяких по отношению к нему денежных или иных обязательств, основанных на международных актах, ранее заключенных между Турцией и царским правительством.

СТАТЬЯ 7

Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, считая режим капитуляций несовместимым со свободным национальным развитием всякой страны, равно как и с полным осуществлением ее суверенных прав, считает потерявшими силу и отмененными всякого рода действия и права, имеющие какое-либо отношение к этому режиму.

СТАТЬЯ 8

Обе Договаривающиеся Стороны соглашаются не допускать образования или пребывания на своей территории организаций или групп, претендующих на роль правительства другой Стороны, или части ее территории, равно как и пребывания групп, имеющих целью борьбу с другим Государством. Россия и Турция принимают на себя такое же обязательство и в отношении Советских Республик Кавказа, при условии взаимности.

Считается установленным, что под турецкой территорией, упомянутой в настоящей статье, подразумевается территории, находящаяся под непосредственным военным и гражданским управлением Правительства Великого Национального Собрания Турции.

СТАТЬЯ 9

В целях обеспечить непрерывность сношений между обеими странами, Договаривающиеся Стороны обязуются принять, путем совместного согласования, все необходимые меры в целях сохранения и развития в возможной скорости железнодорожных, телеграфных и иных средств сообщения, равно как и обеспечить свободное и беспрепятственное передвижение людей и товаров между обеими странами.

Однако, признается, что в отношении передвижения, въезда и выезда лиц и ввоза и вывоза товаров, будут полностью применяться установленные в каждой стране на этот счет правила.

СТАТЬЯ 10

На граждан обеих Договаривающихся Сторон, находящихся на территории другой Стороны, будут распространяться все права и обязанности, вытекающие из законов страны, в коей они находятся, за исключением обязанностей по национальной обороне, от коих они будут освобождены.

Вопросы, касающиеся семейного права, права наследственного и дееспособности граждан обеих Сторон, также составляют исключение из постановлений настоящей статьи. Они будут разрешены особым соглашением.

СТАТЬЯ 11

Обе Договаривающиеся Стороны согласны применить принцип наибольшего благоприятствования к гражданам каждой из Договаривающихся Сторон, пребывающим на территории другой Стороны.

Настоящая статья не применяется к правам граждан союзных России Советских Республик, равно как и к правам граждан мусульманских стран, союзных Турции.

СТАТЬЯ 12

Всякий житель территорий, составлявших до 1918 года часть России, каковы Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики признает находящимися ныне под суверенитетом Турции на основании настоящего Договора, имеет право свободно покинуть Турцию и взять с собой свои вещи и свое имущество или их стоимость. Подобное же право распространяется

на жителей территории Батума, суверенитет на какую Турция настоящим Договором уступает Грузии.

СТАТЬЯ 13

Россия обязуется возвратить в Турцию, за свой счет, до северо-восточной границы Турции, в продолжение трехмесячного для Европейской России и Кавказа и шестимесячного срока для Азиатской России, считая со дня подписания настоящего Договора, всех военнопленных и гражданских пленников турок, находящихся в России. Турция берет такое же обязательство в отношении военнопленных и гражданских пленников русских, которые еще находятся в Турции.

Подробности этой репатриации будут установлены особой конвенцией, которая будет выработана непосредственно по подписании настоящего Договора.

СТАТЬЯ 14

Обе Договаривающиеся Стороны согласны в ближайшее время заключить, равно как и соглашения, регулирующие все экономические, финансовые и другие вопросы, необходимые для установления между обеими странами дружественных отношений, указанных во вступлении к настоящему Договору.

СТАТЬЯ 15

Россия обязуется предпринять в отношении Закавказских Республик шаги, необходимые для признания этими Республиками в договорах, которые будут заключены ими с Турцией, статьей настоящего Договора, непосред-

ственно их касающихся.

СТАТЬЯ 16

Настоящий Договор подлежит ратификации. Обмен ратификациями состоится в Карсе в возможной скорости.

Настоящий Договор вступит в силу с момента обмена ратификациями, за исключением статьи 13.

В удостоверение изложенного вышеупомянутые Уполномоченные подписали настоящий Договор и скрепили его своими печатями.

Составлено в двух экземплярах в Москве 16 марта 1921 года (тысяча триста тридцать седьмого).

(М.П.)

Георгий Чичерин
Джилал Коркмасов

(подписали)

Юсуф Кемаль
Д-р Риза Нур
Али Фуад

Приложение 1 (А)

Северо-восточная граница Турции установлена ниже-
следующим образом (согласно карте русского генерального
штаба масштабом 1/210.000 <5 верст в одном дюйме >) :

Деревня Сарп на Черном море - гора Пальвар (5014) -
пересекает Чорох к северу от деревни В.Мардани, проходит
к северу от деревни Сабур-гора Хедис (7052)-гора Ква-
Кибе-деревня Кавтарети-линия водораздела Медзибна-гора
Герат-Кессун (6468), следуя затем по линии водораздела

горы Корда (7910), выходит по западной части хребта Шавшетского к прежней административной границе бывшего Артвинского округа, проходя по линии водораздела горы Шавшетской, выходит на гору Сары-Чай (Кара-Иссал) (8478)-перевал Квиральский, а оттуда выходит на прежнюю административную границу бывшего Ардаганского округа у горы Канни-Даг, оттуда, направляясь к северу, доходит до горы Тлил (Грамани) (8357) и, следуя прежней границе Ардагана, выходит, к северо-востоку от деревни Баделла, к реке Посхов-Чай и следует по этой реке к югу до пункта севернее деревни Чанчах, там оставляет эту реку и, идя по водоразделу, выходит на гору Айрильян-Баши (8512), проходит по горам Келле-Тапа (8463), Карман-Тапа (9709), достигает горы Касрис-Сери (9681) и следует по реке Карзамет-Чай до реки Куры; оттуда идет по тальвегу реки Куры до пункта, что к востоку от деревни Картанакев, где отходит от Куры, проходя по линии водораздела горы Кара-Оглы (7259), оттуда, разделяя, на две части озеро Хазапин; выходит к высоте 7580, оттуда к горе Гек-Даг (9152), идет по горе Уч-Тапелар (9783) - Тайа-Кала (9716) - вершина 9065; где покидает прежнюю границу Ардаганского округа и проходит по горам Бол. Ах-Баба (9973 - 8828 (8827) - 7602, проходя на восток от деревни Ибиш, доходит до высоты 7518 и затем к горе Кизил-Даш (7439) -(7490) - деревня новый Кизил - Даш (Кивил - Даш), проходя к западу от Карамомода, выходит на реку Джамушбу - Чай (расположенную к востоку от деревень Делавер, Бол.Кылы и Тихнис) - через деревни Вартанлы и Баш-Шурагель,

следуя по упомянутой реке, выходит к реке Арпа-Чай, к северу от Калалы, откуда следуя все время по тальвегу Арпа-Чай, выходит к р.Аракс, следует по тальвегу Аракса до впадения в него Нижнего Кара-Су.

(Н.В.Разумеется, граница следует по линиям водоразделов вышеуказанных высот).

(М.П.)

(подписали)

Георгий Чичерин
Джилал Коркмасов

Юсуф Кемаль
Д-р Риза Нур
Али Фуад

Приложение 1 (Б)

Принимая во внимание, что пограничной линией, как это указано в приложении 1 (А), являются тальвеги рек Арпа-Чай и Аракса, Правительство Великого Национального Собрания обязуется отодвинуть линию блокгаузов на расстояние восьми верст от железной дороги Александрополь-Эривань в настоящем ее начертании в районе Арпа-Чай и на расстояние четырех верст от вышеупомянутой железнодорожной линии в районе Аракса.

Линии, ограничивающие вышеупомянутые районы, указаны ниже; для зоны Арпа-Чай - пункты (А) и (В) прг. 1 и для зоны Аракса - в прг. 2.

1. Зона Арпа-Чай.

А) К юго-востоку от Вартанлы, к востоку от Узун-

Килисса, через гору Возяр (5096) - 5082-5047, к востоку от Кармир-Банк-Учь-Тапа (5578), к востоку от Араз-Оглу, к востоку от Ани, достигает Арпа-Чай к западу от Еникей.

В) Отходит от Арпа-Чай к востоку от высоты 5019, идет прямо к высоте 5481-4 1/2 верстах к востоку от Кызыл-Кула, в двух верстах к востоку от Воджалы, затем река Дигер-Чай, следует вдоль этой реки до деревни Дуз-Кечид идет прямо к северу от развалин Карабаг и выходит на Арпа-Чай.

2. Зона Аракса.

Прямая линия между Хараба-Алиджан и деревней Сулейман (Диза). В зонах, ограниченных с одной стороны линией железной дороги Александрополь-Эривань и с другой - линиями, расположенными в расстоянии 8 и 4 верст от вышеуказанной железнодорожной линии, Правительство Великого Национального Собрания обязуется не возводить каких бы то ни было фортификационных укреплений (эти линии расстояния находится вне указанных зон) и не содержать в них регулярных войск; однако оно сохраняет право в вышеуказанных зонах войска, необходимые для поддержания порядка, безопасности и для административных надобностей.

(подписали)

Георгий Чичерин
Джилал Коркмасов

Юсуф Кемаль
Д-р Риза Нур
Али Фуад

Приложение 1 (В)

Территории Нахичевани.

Станция Арарат-гора-Сарай-Булак (8071)-Кемурлу-Даг (8839), (8930)-Сайят-Даг (7868)-деревня Курт-Кулаг (Кьюрт-Кулаг)- Гамессур-Даг (8160)-высота 8022-Куки-Даг (10282) и восточная административная граница прежнего Нахичеванского уезда.

(подписали)

Георгий Чичерин
Джилал Коркмасов

Юсуф Кемаль
Д-р Риза Нур
Али Фуад

Traité entre la Turquie et la Russie

**LE GOUVERNEMENT DE LA GRANDE ASSEMBLÉE
NATIONALE DE TURQUIE, ET LE GOUVERNEMENT
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE
DES SOVIETS DE RUSSIE**

D'accord sur les principes de la fraternité des nations et sur les droits des peuples à disposer librement de leur sort, constatant leur solidarité dans leur lutte contre l'impérialisme, ainsi que le fait que toute difficulté survenue à l'un des deux peuples aggraverait la situation de l'autre, et étant entièrement animés du désir de voir régner toujours entre eux des rapports cordiaux et des relations de sincère amitié continue, basés sur les intérêts réciproques des deux pays, ont décidé de conclure un traité d'amitié et de fraternité et ont à cet effet nommé pour leurs Plénipotentiaires;

**LE GOUVERNEMENT DE LA GRANDE
ASSEMBLÉE NATIONALE DE TURQUIE:**

YOUSOUF KEMAL BEY, Commissaire du peuple pour l'Economie Nationale de la Grande Assemblée Nationale de Turquie, Député de Kastamoni à la même Assemblée,

LE Dr.RIZA NOUR BEY. Commissaire du peuple pour l'Instruction Publique de la Grande Assemblée Nationale de Turquie. Député de Sinope à la même Assemblée,

et ALI FUAD PACHA, Ambassadeur et Envoyé Extraordinaire du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de

Turquie, et membre d'Angora à la Grande Assemblée Nationale,

**ET LE GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DES SOVIETS DE
RUSSIE:**

GEORGES TCHITCHÉRINE, Commissaire du peuple aux Affaires Etrangères et membre du Comité Central Exécutif Panrusse,

et DJÉLAL-EDDINE KORKMASSOF, Membre du Comité Central Exécutif Panrusse,

LESQUELS, après s'être communiqué leurs pleins pouvoirs, trouvés en bonne et dûe forme, ont arrêté les dispositions suivantes:

ARTICLE 1

Chacune des deux Parties contractantes accepte en principe de ne reconnaître aucun traité de paix ou autre acte international qu'on voudrait imposer à l'une des deux parties: le GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DES SOVIETS DE RUSSIE accepte de ne reconnaître aucun acte international concernant la Turquie et qui n'est pas reconnu par le GOUVERNEMENT NATIONAL DE TURQUIE, représenté actuellement par sa GRANDE ASSEMBLEE NATIONALE.

Sont entendus sous la notion de Turquie dans le sens du présent traité les territoires compris dans le Pacte National Turc du 28 Janvier 1336 (1920), élaboré et déclaré par la Chambre des Députés Ottomans à Constantinople et communiqué à la presse et à tous les Etats.

La frontière nord-est de la Turquie est déterminée par la ligne qui, commençant du village de Sarpe, situé sur la Mer Noire, passe par le mont Khedismta-ligne de partage des eaux de la montagne Chavchet, Mont Kanny-Dag-de là suit toujours les frontières administratives septentrionales des Sandjaks d'Ardahan et de Kars-le talweg d'Arpa Tchai et celui de l'Araxe jusqu'à l'embouchure de Nijni-Kara-Sou.

[Pour les détails de la frontière et les questions y afférentes voir les annexes 1 (A) et 1(B) et la carte incluse, signées par les deux Parties contractantes.]

ARTICLE 2

La Turquie consent à céder à la Géorgie la suzeraineté de la ville et port de Batoum avec le territoire se trouvant au nord de la frontière indiquée dans l'article premier du présent traité et ayant fait partie du district de Batoum, à condition que:

1-La population des lieux spécifiés dans l'article présent jouisse d'une vaste autonomie administrative locale, garantissant à chaque communauté ses droits culturels et religieux et cette population ait la possibilité d'introduire dans les lieux précités un régime agraire conforme à ses désirs.

2-La Turquie soit assurée du libre transit de marchandises et de toutes matières à destination ou en provenance de la Turquie par le port de Batoum sans douane, sans aucune entrave, avec l'exemption de tout droit et charge et avec le droit pour la Turquie d'utiliser le port de Batoum sans frais spéciaux.

ARTICLE 3

Les deux Parties contractantes sont d'accord que la contrée

de Nakhitchivan dans les limites spécifiés par l'annexe 1 (C) du présent traité, constituera un territoire autonome , sous la protection de l'Azerbaïdjan à la condition que l'Azerbaïdjan ne cède point ce protectorat à un tiers Etat. Dans la zone triangulaire du territoire de Nakhitchivan intercalée entre l'est du thalweg de l'Araxe et l'ouest de la ligne de mont Dagna (3829)-Véli-Dagh (4121)-Bagarsik (6587)-Mont Kémourlou-Dagh (6930) la ligne de la frontière commençant par Kémourlou-Dagh (6930), passant par le mont Sarai-Boulak (8071)-station d'Ararat aboutissant au point de jonction de Kara-Sou à Araxe dudit territoire sera rectifiée par une commission composée des délégués de la Turquie, de l'Azerbaïdjan et de l'Arménie.

ARTICLE 4

Les deux Parties contractantes, constatant la contiguité existant entre les mouvements nationaux et libérateurs des peuples d'Orient et la lutte des travailleurs de Russie pour un nouvel ordre social, affirment formellement le droit de ces peuples à la liberté et l'indépendance, ainsi que leur droit à se gouverner avec la forme gouvernementale qu'ils désirent.

ARTICLE 5

Eh vue d'assurer l'ouverture et la liberté du passage des détroits aux transactions commerciales de tous les peuples, les deux Parties contractantes sont d'accord pour remettre l'élaboration définitive du statut international de la Mer Noire et des détroits à une conférence ultérieure composée des délégués des Etats riverains, sans que les décisions qui en découleraient puissent porter atteinte à la souveraineté absolue de la Turquie et à

la sécurité de la Turquie et de Constantinople, sa capitale.

ARTICLE 6

Les deux Parties contractantes reconnaissent que tous les traités passés jusqu'à maintenant entre les deux pays ne correspondent pas aux vrais intérêts réciproques. Ils sont d'accord par conséquent pour regarder ces traités comme nuls et abrogés.

Le Gouvernement de la République Socialiste Fédérative des Soviets de Russie déclare notamment qu'il considère la Turquie comme libre envers lui de toutes obligations pécuniaires ou autres basées sur des actes internationaux passés antérieurement entre la Turquie et le Gouvernement Tzariste.

ARTICLE 7

Le Gouvernement de la République Fédérative des Soviets de Russie reconnaissant le régime des capitulations comme incompatible avec le libre essor du développement national de tout pays ainsi qu'avec le plein exercice de ses droits souverains considère nul et abrogé l'exercice en Turquie de toutes fonctions et de tous droits ayant avec ce régime quelque rapport.

ARTICLE 8

Les deux Parties contractantes s'engagent à ne point admettre sur leur territoire la formation ou le séjour d'organisations ou de groupements prétendant assumer le rôle de Gouvernement de l'autre pays ou d'une partie de son territoire, ainsi que le séjour de groupements ayant pour but de lutter contre l'autre pays. La Turquie et la Russie prennent le même engagement par rapport aux Républiques Soviétistes du Caucase sous condition de réciprocité.

Il est bien entendu que le territoire turc précité dans le

présent article est le territoire qui se trouve sous l'administration directe, civile et militaire du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

ARTICLE 9

Afin d'assurer la non interruption des rapports entre les deux pays, les deux Parties contractantes s'engagent à prendre d'un commun accord toutes les mesures nécessaires pour maintenir et développer le plus vite possible les communications ferroviaires, télégraphiques et autres, ainsi que pour assurer le libre transit des personnes et des marchandises sans aucune entrave entre les deux pays.

Il est entendu toute fois que, pour le trafic de l'entrée et de la sortie des voyageurs et des marchandises auront application intégrale toutes les dispositions établies à ce sujet dans chacun des deux pays.

ARTICLE 10

Les ressortissants de chacune des deux Parties contractantes résidant sur le territoire de l'autre partie seront traités sur la base des droits et des obligations découlant des lois du pays où ils résident excepté celles concernant la défense nationale, dont ils seront libérés.

Les questions relatives aux droits de famille, de succession et de capacité juridique des nationaux réciproques font aussi exception au présent article. Elles seront résolues par la voie d'un accord spécial.

ARTICLE 11

Les deux Parties contractantes sont d'accord pour appliquer

le régime de la nation la plus avorisée aux nationaux de l'un des deux pays résidant sur le territoire de l'autre: Cet article ne s'applique point aux droits appartenant aux nationaux des Etats musulmans alliés de la Turquie ainsi qu'aux nationaux des Républiques Soviétistes alliées de la Russie.

ARTICLE 12

Tout habitant des territoires ayant fait partie de la Russie avant l'année 1918 et sur lesquels le Gouvernement de la République Socialiste Fédérative des Soviets de Russie affirme la souveraineté de la Turquie selon le présent traité pourra librement quitter la Turquie et aura le droit d'emporter avec lui ses effets et ses biens ou leur montant. Le même droit appartient à tout habitant du territoire de Batoum sur lequel la Turquie cède sa souveraineté à la Géorgie par le présent traité.

ARTICLE 13

La Russie s'engage à rapatrier en Turquie aux frais de la Russie jusqu'à la frontière nord-est de la Turquie dans l'espace de trois mois pour la Russie d'Europe et le Caucase et dans l'espace de six mois pour la Russie d'Asie, à partir de la date de la signature du présent traité, tous les prisonniers de guerre et les prisonniers civils turcs qui se trouvent en Russie. La Turquie prend le même engagement pour les prisonniers de guerre et les prisonniers civils russes se trouvant encore en Turquie. Les détails de ce rapatriement seront réglés par une convention spéciale qui doit être élaborée immédiatement après la signature du présent traité.

ARTICLE 14

Les deux Parties contractantes sont d'accord pour conclure

dans le plus bref délai possible une convention consulaire ainsi que des accords réglant toutes les questions économiques, financières ou autres nécessaires pour affermir entre les deux pays les relations d'amitié preconisées dans le préambule du présent traité.

ARTICLE 15

La Russie s'engage à faire auprès des Républiques de Transcaucasie les démarches nécessaires pour rendre obligatoire la reconnaissance par lesdites Républiques, dans le traité à conclure entre la Turquie et ces Républiques des clauses qui les concernent dans le présent traité Turco-russe.

ARTICLE 16

Le présent traité sera soumis à ratification. L'échange des actes de ratification aura lieu à Kars, le plus tôt possible.

Le présent traité entrera en vigueur à partir du moment de l'échange des actes de ratification, exception faite de l'article 13.

EN FOI DE QUOI. Les Plénipotentiaires susmentionnés ont signé le présent traité et l'ont revêtu de leurs cachets.

FAIT EN DOUBLE, à Moscou, le seize Mars mille trois cent trente sept (mille neuf cent vingt et un).

(LS.) YOUSOUF KÉMAL.

(LS.) Dr. RIZA NOUR.

(L.S.) ALI FOUAD.

(LS.) GEORGES TCHITCHÉRINE.

(L.S.) DJÉLAL KORKMASSOFF.

**DOSTLUQ HAQQINDA BİR TƏRƏFDƏN ERMƏNİSTAN
SOSIALİST SOVET RESPUBLİKASI, AZƏRBAYCAN
SOSIALİST SOVET RESPUBLİKASI VƏ GÜRCÜSTAN
SOSIALİST SOVET RESPUBLİKASI, DİGƏR TƏRƏFDƏN
TÜRKİYƏ BÖYÜK MİLLƏT MƏCLİSİ HÖKUMƏTİ
ARASINDA RUSİYA SOSIALİST FEDERATİV SOVET
RESPUBLİKASININ İŞTİRAKI İLƏ BAĞLANMIŞ
MÜQAVİLƏ**

Qars, 13 oktyabr 1921-ci il

Millətlərin qardaşlığı prinsipinə və xalqların öz müqəddəratını sərbəst təyinetmə hüququna şərik çıxan, aralarında hər zaman qarşılıqlı mənafeyə əsaslanan daimi mehriban münasibət və səmimi dostluq yaratmaq arzusundan ruhlanan Ermənistan Sosialist Sovet Respublikası, Azərbaycan Sosialist Sovet Respublikası və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikası Hökumətləri bir tərəfdən, Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti isə digər tərəfdən, Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası Hökumətinin iştirakı ilə Dostluq Müqaviləsi imzalamaq məqsədi ilə danışıqlara başlamağı qərara aldılar və bu məqsədlə:

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti:

Böyük Millət Məclisində Ədirnə millət vəkili və Şərq Cəbhəsinin Komandanı Kazım Qarabəkir paşanı, Böyük Millət Məclisində Burdur millət vəkili Vəli bəyi, İctimai işlər Statskatibinin keçmiş müavini Muxtar bəyi və Türkiyənin Azərbaycandakı səlahiyyətli nümayəndəsi Memduh Şövket bəyi;

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

Ermənistan Sosialist Sovet Respublikası Hökuməti:

Xarici İşlər üzrə Xalq Komissarı Əsgənaz Mravyanı və Daxili İşlər üzrə Xalq Komissarı Poqos Makinzyanı;

Azərbaycan Sosialist Sovet Respublikası Hökuməti:

Dövlət Nəzarəti Xalq Komissarı Behbud Şahtaxtinskini;

Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikası Hökuməti:

Hərbi və Dəniz İşləri üzrə Xalq Komissarı Şalva Elia-
vanı və Xarici İşlər və Maliyyə İşləri üzrə Xalq Komissarı
Aleksandr Svanidzeni;

Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası Hökuməti:

Latviyadakı nümayəndə Yakov Qanetskini
səlahiyyətli Nümayəndə təyin etdilər. Müvəkkillər
lazımı və qanuni formada olan səlahiyyətlər mübadiləsindən
sonra aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

MADDƏ 1

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti və Ermənistan,
Azərbaycan və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikasının
hökumətləri razılığa gələn Tərəflərin ərazisinin tərkibinə
daxil olan ərazilərdə əvvəllər öz suveren hüquqlarını həyata
keçirən dövlətlər arasında bağlanmış, yuxarıda göstərilən
ərazilərə aidiyyəti olan, həmçinin üçüncü dövlətlərlə
bağlanmış və Cənubi Qafqaz Respublikalarına aidiyyəti
olan müqavilələri ləğv olunmuş və öz qüvvəsini itirmiş hesab
edirlər. Bu maddə 16 mart 1921 (1337)-ci ildə Moskvada
bağlanmış Türkiyə-Rusiya Müqaviləsinə şamil edilmir.

MADDƏ 2

Razılığa gələn Tərəflər onlardan hər hansı birinə zorla

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

qəbul etdirilmək istəniləcək hər hansı bir sülh müqaviləsini və ya digər beynəlxalq aktı tanımamağa razılaşırlar. Bununla əlaqədar Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikaları Hökumətləri də Türkiyəyə aidiyyəti olan və hazırda Türkiyə Böyük Millət Məclisində təmsil olunan Türkiyə Hökumətinin tanımadığı heç bir beynəlxalq aktı tanımamağı qəbul edirlər. Bu Müqavilədə "Türkiyə" anlayışı altında İstanbulda toplanmış Osmanlı Millət Məclisində qəbul və bəyan edilən, mətbuata və bütün dövlətlərə elan olunan 28 yanvar 1336-cı il (1920) tarixli Türkiyə Milli Paktına daxil edilmiş ərazilər nəzərdə tutulur.

Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Hökuməti də Ermənistan, Azərbaycana və Gürcüstana aidiyyəti olan və hazırda Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan Sovetlərilə təmsil olunan müvafiq ölkələrin Hökumətləri tərəfindən tanınmayan heç bir beynəlxalq aktı tanımamağı qəbul edir.

MADDƏ 3

Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan Sosialist Respublikalarının Hökumətləri kapitulyasiya rejiminin hər bir ölkənin azad milli inkişafı və eləcə də onun suveren hüquqlarının tam həyata keçirilməsi ilə bir araya sığmadığını qəbul edirlər. Türkiyə də bu rejimə hər hansı münasibəti olan hər cür funksiya və hüquqları öz qüvvəsini itirmiş və ləğv olunmuş hesab edir.

MADDƏ 4

Türkiyənin şimal-şərq sərhəddi (Rus Baş Qərargahının bir düymdə 5 verst - 1/210.000 miqyaslı xəritəsinə uyğun)

Qara dəniz sahilində yerləşən Sarp kəndindən başlayaraq Hədis Meta dağı - Şavşet dağında suayrıcı xətti - Qani dağı və oradan düz olaraq Ərdəhan və Qarş sancaqlarının keçmiş inzibati sərhədlərinin şimalını və Arpaçay ilə Araz çaylarının talveqini Aşağı Qarasuyun töküldüyü yerədək izləyən xətt ilə müəyyən edilmişdir (Sərhədlərin və ona aid olan məsələlərin ətraflı təsviri I və II əlavələrlə, razılığa gələn Tərəflərin imzaladığı əlavə olunmuş xəritəyə müraciət edilir). Müqavilənin mətni ilə xəritə arasında uyğunsuzluq olduğu halda Müqavilə mətninə üstünlük verilir.

Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası Hökumətinin də bir nümayəndəsinin qatılması ilə razılığa gələn Tərəflərin bərabər sayda üzvlərdən ibarət olan Qarışıq Sərhəd Komissiyası dövlət sərhədlərinin hərtərəfli müəyyən edilməsini və naturaya köçürülməsini, həmçinin sərhəd nişanlarının qurulmasını həyata keçirir (4 sayılı xəritəyə uyğun olaraq).

MADDƏ 5

Türkiyə Hökuməti ilə Ermənistan və Azərbaycan Sovet Hökumətləri bu Müqavilənin 3 sayılı Əlavəsində göstərilən sərhədlər daxilində Naxçıvan bölgəsinin Azərbaycanın himayəsində muxtar ərazi təşkil etməsinə razıdırlar.

MADDƏ 6

Türkiyə bu Müqavilənin 4-cü maddəsində göstərilən sərhədlərin şimalında yerləşən və Batum dairəsinə daxil olan torpaqlarla Batum şəhəri və limanı üzərindəki suverenlik haqqını Gürcüstana bu şərtlərlə güzəştə getməyə razıdır ki:

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

1. Hazırkı maddədə göstərilən yerlərin əhalisi inzibati cəhətdən hər bir icmaya onun mədəni və dini hüquqlarını təmin edəcək geniş yerli muxtarriyyətdən istifadə edəcəkdir, əhali göstərilən yerlərdə onun arzularına müvafiq torpaq qanunu müəyyən etmək imkanına malik olacaqdır.

2. Batum limanından Türkiyəyə aparılan və ya oradan gətirilən mallara gömrük vergilərindən azad və heç bir maneə törədilmədən sərbəst tranzit haqqı ilə birlikdə Türkiyəyə xüsusi vergi ödəmədən Batum limanından istifadə hüququ veriləcəkdir.

Bu maddənin həyata keçirilməsi üçün bu Müqavilənin imzalanmasından dərhal sonra razılığa gələn Tərəflərin nümayəndələrindən ibarət Komissiya yaradılacaqdır.

MADDƏ 7

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti ilə Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikasının Hökuməti ortaq sərhəd bölgələri əhalisinin Qarışıq bir Komissiya tərəfindən müəyyən ediləcək gömrük, polis və sanitar qaydalarına əməl etməsi şərti ilə sərhəddi keçməsinə yüngülləşdirməyə razıdırlar.

MADDƏ 8

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti ilə Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikasının Hökuməti hər iki ölkənin sərhəd bölgələrinin əhalisi üçün sərhəddin digər tərəfində yerləşmiş yay və qış otlaqlarından istifadə etmək zəruriliyini nəzərə alaraq bu sakinlərə sürüləri ilə sərhəddi keçmək və adi otlaqlardan istifadə hüququ verəməyə razılaşırlar.

Sərhəddi keçmək üçün gömrük qaydaları, buna uyğun

polis, sanitar və digər tədbirlər Qarışıq Komissiya tərəfindən müəyyənləşdiriləcəkdir.

MADDƏ 9

Türkiyə ilə Gürcüstan boğazların açılmasının və oradan bütün xalqların ticarət gəmilərinin azad keçməsinin təmin edilməsi üçün Qara dəniz və boğazların statusunun qəti şəkildə hazırlanmasını sahil dövlətlərin nümayəndələrindən ibarət gələcək konfransa verməyə razılaşırlar. Onun çıxaraçağı qərarların Türkiyənin tam suverenliyinə, həmçinin Türkiyəyə və onun paytaxtı İstanbulun təhlükəsizliyinə heç bir zərər vurmayaçağı sərtdir.

MADDƏ 10

Razılığa gələn Tərəflər öhdələrinə alırlar ki, öz ərazilərində digər ölkənin hökuməti roluna və ya onun ərazisinin bir hissəsinə iddia edən və ya eynilə digər ölkəyə qarşı mübarizə aparmaq məqsədi güdən təşkilatların və ya qrupların yaranmasına və yerləşməsinə yol verməsinlər. Aydındır ki, "Türkiyə ərazisi" Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökumətinin bilavasitə mülki və hərbi idarəsi altında olan ərazilərdir.

MADDƏ 11

Razılığa gələn Tərəflərdən hər birinin digərinin ərazisində olan vətəndaşlarına, azad ediləcəkləri milli müdafiə üzrə təəhhüdlər istisna olunmaqla, olduğu ölkənin qanunlarından irəli gələn bütün hüquq və vəzifələr şamil edilir.

Tərəflərin vətəndaşlarının ailə hüququna, vərəsəlik hüququna və hüquq səlahiyyətlərinə aidiyyəti olan məsələlər də bu maddə qərarından kənar qalır. Onlar xüsusi

müahidə ilə həll ediləcəkdir.

MADDƏ 12

Razılaşma gələn Tərəflər, onlardan hər birinin digər ölkənin ərazisində olan vətəndaşlarına daha əlverişli şərait prinsipini tətbiq edəcəklər.

Bu maddə Sovet Respublikalarının ərazilərində olan digər müttəfiq Rus Sovet Respublikaları vətəndaşlarının hüquqlarına, eləcə də Türkiyənin müttəfiqi olan müsəlman dövlətlərin vətəndaşlarının hüquqlarına tətbiq olunmur.

MADDƏ 13

1918-ci ilədək Rusiyanın tərkib hissəsi olan və hazırda Türkiyənin suverenliyi altında olduğu təsdiq edilən ərazilərin hər bir sakini Türkiyə vətəndaşlığından çıxmaq istədiyi təqdirdə Türkiyəni sərbəst tərk etmək, özü ilə şeylərini, öz əmlakını və ya onların dəyərini götürmək hüququna malikdir.

Bunun kimi, üzərində suverenliyini Türkiyənin Gürcüstanə güzəştə getdiyi ərazilərin əhalisi, əgər Gürcüstan vətəndaşlığından çıxmağı arzu edərsə, Gürcüstan ərazisini sərbəst tərk etmək, özü ilə şeylərini, öz əmlakını və ya onların dəyərini götürmək hüququna malikdir.

Bu maddədə qeyd olunan ərazilərin əhalisi həmin əraziləri tərk etmək arzularını lazımi formada bəyan etdikləri tarixdən etibarən hərbi mükəlləfiyyətdən bir ay müddətinə azad olunacaqlar.

MADDƏ 14

Razılığa gələn Tərəflər bu Müqavilənin imzalanma-

sından sonra 6 ay ərzində 1918-1920-ci illər müharibələri qaçqınları barədə xüsusi saziş bağlamağı öhdələrinə alırlar.

MADDƏ 15

Razılığa gələn Tərəflərdən hər biri bu Müqavilə imzalanandan dərhal sonra digər tərəfin vətəndaşlarına Qafqaz cəbhəsindəki hərbi əməliyyatlardan irəli gələn cinayətlərə və günahlara görə tam amnistiya elan etməyi öhdəsinə götürür.

MADDƏ 16

Razılığa gələn Tərəflər bu Müqavilənin imzalanmasından sonra 2 ay ərzində razılığa gələn Tərəflərdən digərinin ərazisində olan keçmiş hərbi və mülki əsirləri qarşılıqlı olaraq geri qaytarmağı qəbul edirlər.

MADDƏ 17

Razılığa gələn Tərəflər onların ölkələri arasında əlaqələrin fasiləsizliyini təmin etmək üçün qarşılıqlı saziş üzrə dəmiryol, teleqraf və digər əlaqə vasitələrini saxlamaq və mümkün olduqca inkişaf etdirmək məqsədilə, həmçinin heç bir maneə olmadan adamların və malların sərbəst hərəkətini təmin etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər. Bununla birlikdə yolçuların və ticarət əşyalarının giriş-çığışında razılığa gələn Tərəflərin hər birində bu barədə müəyyən edilmiş daydalar tam tətbiq olunacaqdır.

MADDƏ 18

Razılığa gələn Tərəflər arasında dostluq münasibətlərini gücləndirmək üçün zəruri olan ticarət əlaqələrini qurmaq, bütün iqtisadi, maliyyə və digər məsələləri nizama salmaq

məqsədi ilə bu Müqavilə imzalanandan dərhal sonra Tiflisdə əlaqədar tərəflərin nümayəndələrindən ibarət komissiya yaradılacaqdır.

MADDƏ 19

Razılığa gələn Tərəflər bu Müqavilənin imzalanmasından etibarən 3 ay ərzində konsulluq konvensiyası bağlamağı öhdələrinə alırlar.

MADDƏ 20

Türkiyə, Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan Hökumətləri arasında bağlanan bu Müqavilə ratifikasiya olunmalıdır. Ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi ən qısa bir vaxt ərzində İrəvanda olacaqdır.

Bu Müqavilə onun imzalanmasından dərhal sonra qüvvəyə minən 6,14,15, 16,18 və 19-cu maddələr istisna olmaqla ratifikasiya fərmanlarının mübadilə edildiyi andan qüvvəyə minir.

Bü hökmlərə inamla yuxarıda adları çəkilən müvəkkillər bu Müqaviləni imzalamış və onu öz möhürləri ilə təsdiq etmişlər.

Bu müqavilə 13 oktyabr 1921 (1337)-ci ildə Qarsda beş nüsxədə tərtib olunmuşdur.

Kazım Qarabəkir
Vəli bəy
Muxtar bəy
Memduh Şövkət bəy

Əskənaz Mravyan
Poqos Makinzyan
Behbud Şahtaxtinski
Şalva Eliava
Aleksandr Svanidze
Yakov Qanetski

ƏLAVƏ 1

Türkiyənin şimal-şərq sərhədləri aşağıda göstərilənlər kimi müəyyən edilir. (Rus Baş qərargahının bir düymədə 5 verst-1/210.000 miqyaslı xəritəsinə əsasən):

Qara dəniz sahilindəki Sarp kəndi-Qaraşalvar dağı (5014)-çayların suayrıcı ilə rayon mərkəzi istiqamətində gedib Maradidi kəndinin şimalında Çoruh çayını kəsir, sonra Sabaur kəndindən şimala keçir, Hədis-Meta dağı (7052)-Kva-Kibe dağı-Kavtareti kəndi-Medzubna dağının suayrıcı xətti-Herat Keson dağı (6468)-Korda dağı (7910) suayrıcını izləyərək Şavset dağ silsiləsinin qərb hissəsi ilə keçmiş Artvin dairəsinin əvvəlki inzibati sərhəddinə çıxır. Şavset dağı suayrıcı xətti ilə keçərək Sarı çay (Qara İsalı) dağına (8478) çıxır. Kviral aşırımı, buradan Tlil (Qramani) dağının (8357) yanında keçmiş Ərdahan dairəsinin əvvəlki inzibati sərhəddinə çıxır. Ərdahan dairəsinin həmin sərhəddi ilə gedərək Badela kəndinin şimal-şərqində Posxov çayına çıxır və bu çay boyu Çançaq kəndinin cənubundakı dağa çıxır, orada bu çayı tərk edir və suayrıcı xətti ilə gedərək Ərilyan-daşı (8512) çatır, Kəllə-təpə (8463) və Xarman-təpə (9709) dağlarından keçərək Kasris-Seri dağına (9681) çatır və oradan Karzamet çayı boyunca davam edərək Kür çayına çatır, daha sonra Kür çayının talveqi ilə Kartanaka kəndinin şərqinədək gedərək orada Kürdən ayrılır. Qaraoğlu dağının (7259) suayrıcı xətti ilə keçərək Xazapın gölünü ikiye bölür və 7580 yüksəkliyinə çıxır və oradan Göy dağa (9152) çatır. Burada Gürcüstanla sərhəd qurtarır və Ermənistanla

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

sərhəddin başladığı Üç təpələrə (9783) çatır - oradan Tayfa qalanı (9716) və 9065 zirvəsini ötüb Ərdəhan dairəsinin əvvəlki sərhəddini tərk edir və Böyük Ağbaba dağlarından (9973) və ya (8828) - (8827) - (7602 yüksəliklərindən keçir. Düz xəttlə 7518 zirvəsinə, sonra İbiş kəndindən şərqə ötərək Qızıldaş dağına (7439 və ya 7440) və ya (7490) - cı dağdan Yeni Qızıldaş kəndi, sonra Qara Məmmədin qərbindən keçərək Camışbu çayına (Camışbu çayı 1889-cu ildə tərtib edilən xəritədə göstərilməmişdir) çatır. (Bura Delaver, Böyük Kımlı və Tixnis kəndlərinin şərqindədir). Vartanlı və Baş Şuragəl kəndlərindən keçərək və yuxarıda göstərilən çay boyu gedərək Kiyala və ya Kayalının şimalında Arpaçayına çatır, oradan davamlı olaraq Arpaçayının talveqini təqib edərək Araza çıxır. Oradan Araz talveqini Ermənistanla sərhəddin qurtardığı və Azərbaycanla sərhəddin başladığı Urmiya kəndinə qədər izləyir. Araz talveqini Azərbaycanla sərhəddin qurtardığı Aşağı Qarasu çayının mənsəbinə qədər izləyir.

(Əlbəttə, sərhəd yuxarıda göstərilən yüksəkliklərin suayrıcı xəttlərindən keçir).

Kazım Qarabəkir
Vəli bəy
Muxtar bəy
Memduh Şövkət bəy

Əskənaz Mravyan
Poqos Makinzyan
Behbud Şahtaxtinski
Şalva Eliava
Aleksandr Svanidze
Yakov Qanetski

ƏLAVƏ 2

1-ci Əlavədə göstərildiyi kimi, sərhəd xəttinin Arpaçayının və Arazın talveqindən keçdiyini nəzərə alaraq Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti Arpaçay bölgəsində blokhausları Aleksandropol-İrəvan dəmiryolundan səkkiz verst, Araz bölgəsində isə yuxarıda adı çəkilən dəmiryol xəttindən dörd verst geri çəkməyi öhdəsinə götürür.

Yuxarıda adları çəkilən bölgələri məhdudlaşdıran xətlər aşağıda göstərilmişdir:

Arpaçay bölgəsi üçün birinci paraqrafın A və B bəndləri; Araz bölgəsi üçün ikinci paraqraf.

1. Arpaçay bölgəsi

A) Vartanlıdan cənub-şərqdə, Uzun Kilsədən şərqdə, Bozyar dağından (5096) - 5082 - 5047 - Karmir Vəngin şərqində - Üç-təpə (5478) - Arazoğlunun şərqində, Aninin şərqində - Yeni kəndin qərbində Arpaçayına çatır.

B) 5019-cu yüksəkliyin şərqində Arpaçaydan ayrılıb, birbaşa 5481 yüksəkliyinə gedir, Qızıl Qaladan dörd verst yarım şərqdə və Bacalının iki verst şərqində Duyğur çayına; bu çay boyunca Düz-Keçid kəndinədək gedir, sonra Qarabağ xarabalığından birbaşa şimala gedir və Arpaçayına çıxır.

2. Araz bölgəsi

Xaraba Əlican və Süleyman kəndləri (Dizə) aralarındakı düz xətt.

Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti bir tərəfdən

Aleksandropol-İrəvan dəmiryolu xətti ilə, digər tərəfdən həmin dəmiryolundan səkkiz və dörd verst məsafədə yerləşən xətlərlə (bu xətlər göstərilən bölgələrin kənarında qalır) məhdudlaşan bölgələrdə heç bir istehkam tikməməyi və orada nizami ordu saxlamamağı öhdəsinə alır; lakin o, göstərilən bölgələrdə qayda-qanunu qorumaq, təhlükəsizliyi təmin etmək və inzibati idarəni təmin etmək üçün qoşun yerləşdirmək haqqını özündə saxlayır.

Kazım Qarabəkir
Vəli bəy
Muxtar bəy
Memduh Şövkət bəy

Əskənaz Mravyan
Poqos Makinzyan
Behbud Şahtaxtinski
Şalva Eliava
Aleksandr Svanidze
Yakov Qanetski

ƏLAVƏ 3

Naxçıvan ərazisi

Urmiya kəndi, oradan düz xətlə Arazdəyən stansiyası (o, Ermənistan Sosialist Sovet Respublikasına qalır), sonra düz xətlə qərbi Daşburun dağını (3142)-oradan şərqə Daşburun dağını (4108)-Cəhənnəm dərəsi çayını keçərək Bulağın ("Rövnə") cənubuna çatır, Bağırsağ (Yağıqsık) dağının (6607), yaxud 6587-ci yüksəkliyin suayrıcı xətti ilə davam edərək keçmiş İrəvan qəzasının inzibati sərhəddini, oradan Şərur-Dərələyəz sərhəd xəttini izləyir, 6629-cu yüksəklikdən Kömürlüdağa (6839, yaxud 6930) və oradan

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

3080-cı yüksəkliyə gəlir. Sayatdağ (7868) - Qurdqulaq (Kurt Kulaq) kəndi - Həməsür dağı (8160) -8022-ci yüksəklik - Kükü dağı (10282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının inzibati sərhədlərinin şərq.

Kazım Qarabəkir
Vəli bəy
Muxtar bəy
Memduh Şövkət bəy

Əskənaz Mravyan
Poqos Makinzyan
Behbud Şahtaxtinski
Şalva Eliava
Aleksandr Svanidze
Yakov Qanetski

KARS MUAHEDENAMESİ

Milletlerin uhuvveti esasını ve akvamın kendi mukaddematını serbetçe tayin etmək hakkını tanımakta müttehit ve aralarında daima münasebatı samimane ve menafii mütekaabileye müstenit revabıtı hakikiyei dostanenin cayıgir olduğunu görmək arzusile mütehassız olan bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti digər taraftan Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan Sosialist Şuralar Hükümeti Cümhuriyeleri Rusya Sosialist Federatif Şuralar Hükümeti Cümhuriesinin de iştirakile bir Muhadenet Muahedenamesi akti için müzakerata iptidara karar vermişler ve bu hususta,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Büyük Millet Meclisinde Edirne me'usu ve Şark cephəsi kumandanı Kazım Kara Bekir Paşa ve Büyük Millet Meclisinde Burdur meb'usu Veli ve Sabık Nafia Müsteşarı Muhtar ve Türkiyenin Azərbaycan mümessili Memduh Şevket beyleri,

Ermenistan Sosialist Şura Hükümeti Cümhuriyesi Hariciye Komiseri İskinaz Muradyan ve Dahiliye Komiseri Boğus Makizyanı,

Azərbaycan Sosialist Şura Hükümeti Cümhuriyesi Devlet murakebesi halk Komiseri Behbut Şah Tahtineskiyi

Gürcistan Sosialist Şura Hükümeti Cümhuriyesi Harbiye ve Bahriye Komiseri Şaiva Liyava ve Hariciye ve Maliye Komiseri Alexandır Sıvanidze'yi

Rusya Sosialist Federatif Şuralar Hükümeti Cümhuriyesi Letonya mümessili Jak Halskiyi murahhas tayin etmişlərdir. Murahhasını müşarileyhim usulüne muvafik görülen salahiyetnamelerini badetteati meyaddı atiyeyi tahtı karara almışlardır.

MADDE 1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan Sosialist Hükümeti Cümhuriyeleri müteakıdinin elyevm aksamı memalikinden bulunan arazi üzerinde mukaddema hakkı hakimiyetlerini istimal etmiş olan Hükümetler arasında mütekarrer ve marüzzikir araziye müteallik muahedat ile Hükümeti salise beyninde münakit Cenubi Kafkasya Cümhuriyetlerine taallük eden muahedatı keenlemyekün addederler. Moskuvada 16 Mart 1921-1337 tarihinde imza edilen Türk-Rus Muahedename-sinin bu madde hükmünden müstesna olduğu mukarrerdir.

MADDE 2

Müteakidin içlerinden birine (kerhen kabul ettirmek) istenilecek hiç bir muahedei sulhiye veya digər bir senedi beynelmileli tanımamak hususunda müttehüdülfikirdirler. Bu itilaf mücibince Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan Şuraları Sosialist Hükümeti Cümhuriyeleri Türkiyeye taaluk edipte hali hazırda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Hükümeti Milliyesinin tanımadığı hiç bir beynelmilel senedi tanımamağı kabul ederler. İşbu müahedede mezkür "Türkiye" tabirile İstanbulda münakit Osmanlı Meclisi Meb'usanı tarafından tanzim və neşr və

ilan ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan 28 Kanunusani 1336 (1920) tarixli misaki millinin ihtiva ettdiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahi Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan taalluk edip bu memleketlerin elyevm Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan Şuraları tarafından temsil edilen Hükümetlerince tanınmayan hiç bir beynelmilel senedi tanımamağı kabul eyler.

MADDE 3

Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan Şuralar Sosyalist Hükümeti Cümhuriyeleri Kapitülasyonlar usulünün her memleketin inkişafı millisinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümranisinin istimali tammile kabili telif olmadığını bit-tasdik Türkiyede bu usul ile (Herhangi bir suretle müna-sebettar olan her nevi mamelatın) ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekün ve mülga addederler.

MADDE 4

Türkenin Şimali Şarkı hududu (Rus Erkanı harbiyesinin 1/210000 mikyasındaki bir parmak beş verstlik mesafe haritasına nazaran) Bahrisiyah sahilinde kain (Sarp) karyesinden başlanarak Kedis Meta dağı-Şavşet dağı hattı taksimi miyahı-kanı dağından geçen oradan daima Kars və Arda-han sancaklarının Şimalı hududu idariyei kadimesini ve Arpa çay Aras talvegini Nizni Karasu membaina kadar takip eden hat ile tayin edilmiştir.

(Hududun tafsilatı ve buna mütefferri mesail için bir ve iki numaralı melfuflarla tarafeyni müteakideynce mümza

merbut haritaya müracaat) metni müahədə ilə harita arasında ademi tevafuk halində metni muahədə haritaya tercih edilecektir.

Rusiya Sosialist Federatif Şuralar Hükümeti Cümhuriyesinin bir mümessilinin de iştirakile müsavi miktarda azalardan mürekkep mühtelit bir tahdidi hudut komisyonu arazi üzərində hududu teferrüatı ilə tesbit ve takrire ve hudut işaretlərini vaz'a memurdur (dört numaralı metfuf harita.)

MADDE 5

Türkiye Hükümeti ilə Ermenistan ve Azərbaycan Şuralar Hükümetləri işbu muahedenamenin üç numaralı melfufunda tasrih edilən hudutlar dahilində olmak üzere Nahcivan mıntıkasının Azərbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil etməsi hususunda müttehüdülfikirdirler.

MADDE 6

Türkiye evvela-işbu maddede tahsis ve tayin olunan mahaller ahalisi, her cemaatin dini ve harsı hukukunu temin edecek vasi bir muhtariyeti idariyeye nail olmaq ve mezkur mahallere ahalinin arzularına muvafık bir usulü tasarrufu arazi ithaline imkan bahşetmek, saniyen Batum limanı tarikile Türkiyeye ithal veya Türkiyeden ihraç olunacaq bilcümle mevat ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tabi tutulmayaraq bila müşkülət ve mevani bilcümle rüsum ve tekaliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olaraq Batum limanından istifade hakkile birlikte Türkiyeye temin edilmek şartile, Batum liman ve şehrinin ve işbu muahedenin dördüncü

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

maddesinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazinin hakkı metbuiyetini Gürcistana terke rıza gösterir.

Bu maddenin tatbiki için işbu muahedenin imzasını müteakip derhal alakadar tarafların mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil edilecektir.

MADDE 7

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetile Gürcistan Şuralar Sosyalist Cümhuriyeti Hükümeti hem hudut menatik ahalsinin mühtelit bir komisyon tarafından gümrük, inzibat ve umuru sihiye hususlarında vazedilecek nizamatı müsaadekarane riayet etmek şartile hududu geçmelerini teshil edeceklerini taahhüt ederler.

MADDE 8

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcistan Şuralar Cümhuriyeti Hükümeti iki memleketin hem hudut havalisi ahalsinin hududun diğer tarafında kain kışlık ve yazlık mer'alardan istifade etmeleri zaruretini nazarı dikkate alarak ahali mezkureye hayvanlarını huduttan geçirmek bermutat mer'alardan istifade etmek hakkını bahşetmeği kabul ederler. Hududun müruru esnasında tatbik edilecek gümrük müamelatı tedabiri inzibatiye ve sihiye ve saire mühtelit bir komisyon tarafından tayin edilecektir.

MADDE 9

Bütün milletlerin muamelati ticariyesi için Boğazların açık tutulması ve bunlardan serbestii müruru temin zımında Türkiye ile Gürcistan Karadeniz ve Boğazların tabi

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

olacağı kavaidi beynelmilelin ihzarı kat'isini sahildar devletlerin murahhaslarından mürekkep olaraq bilahara teşekkül edəcək bir konferansa tevdi hususunda müttehdülefkardırlar.Şu kadar ki mezkür konferanstan sadır olacak mükarreratın Türkiyenin hakimiyeti mütkasasına ve Türkiye ile paytahtı olan İstanbulun emniyetine bir güna hæl iras edememesi şarttır.

MADDE 10

Müteakideyn arazileri üzerinde diğər memleketin yahut anın arazisinin bir kısmının vazifei hükümeti derhüte iddiasında bulunan teşkilat ve heyetin teşekkülünü veya ikametini keزالik diğər memlekete karşı mücadele maksadında bulunan heyetin ikametini tecviz etmemegi taahhüt ederler. Şurası mukarrerdir ki işbu maddede anifen zikredilen Türkiye arazisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya idarei mülkiye ve askeriyesi altında bulunan arazidir.

MADDE 11

Müteakidinin her birinin diğəri arazisinde ikamet eden tebaası mafu tutulacakları Müdafaai Milliyeye müteallik kavanin müstesna olmak üzere mukim oldukları memleket kavanininden mütevellit hukuk ve vazai fi esasiyesine tevfi kan muamele göreceklərdir. Mütekabilen tebaanın hukuku aileye, verasete ve ehliyeti hukukiyeye ait mesail dahi işbu madde ahkamından müstesna olup mevaddı mezkure bir itilafnamei mahsus ile hal olunacaktır.

MADDE 12

Müteakidin içlerinden birinin diğəri arazisinde sakin te-

baasına en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbik edeceklerdir.

Bu madde Şuralar Cümhuriyetlerinin kendi arazilerinde digər müttəfik Rus Şuralar Cümhuriyetleri vətəndaşlarına bahsettikleri hukuk ile Türkiyə tərəfindən kendisinin müttəfikləri olan müslüman devletləri tebaasına bahşedilən hukuku asla istihdaf etmez.

MADDE 13

1918 senesindən evvel Rusya aksamından iken üzərində Türkiyənin hakkı hakimiyyəti təyit edilən ərazi sekenesi Türk təbiiyyətindən çıkmak istedikləri təkbirde eşya və emvallerini və yəhut bunların esmanı baligasını birlikdə alaraq Türkiyəni sərbəstçə tərk etmək səlahiyyətini haiz olacaqlardır. Aynı vəçhile hakkı mətbuiyyəti Türkiyə tərəfindən Gürcistana tərk edilmiş olan ərazi sekenesi də Gürcü təbiiyyətindən çıkmak istedikləri təkdirde eşya və emvallerini və ya bunların esmanı baligasını birlikdə alaraq Gürcistanı tərk etməğə səlahiyyətə olacaqlardır.

Baladakı fəkaratta məzkur əhali məvzuu bəhis olan əraziyi tərkətmək həsusundakı arzularını ələlüsul bildirdikləri tərihtən itibərən həzmeti əskəriyələrində bir aylıq təcildən müstəfit olacaqlardır.

MADDE 14

Müteakidin işbu muahədənamənin imzasından itibərən altı aylıq bir müddət zərfində 1918 və 1920 sənələri hərpləri mülteciləri həkkında həsusi bir itilafnəmə aktetməği təhhüt edərler.

MADDE 15

Müteakidinden her biri işbu muahedenamenin imzasını müteakip derhal digəri tebaası hakkında Kafkas cephesindeki harp münasebetile irtikap edilmiş olan cinayat ve cünhalar için tam bir affı umumı ilan etmeği taahhüt ederler.

MADDE 16

İşbu muahedenamenin imzasından itibaren iki aylık bir müddet zarfında müteakidin içlerinden birinin arazisinde bulunan askeri ve sivil üserayi kadimenin mütekabilen vatanlarına iadesine muvafakat ederler.

MADDE 17

Memleketleri arasındaki münasebatın ademi inkıtasını teminen tarafeyni müteakidin sürati mümkünə ile şimendifer telgraf ve sair münakalatın muhafaza ve tekemmülü ve bila müşkülət eşhas ve emtaanın serbestii imrarının temini için tedabiri lazımeği müttehiden ittihaz etmeği taahhüt ederler. Maahaza şurası mukarrerdir ki yolcuların ve emtaanın girip çıkmasında müteakidinin memleketlerinden her birinde bu bapta cari kavanin ve nizamat harfiyen tatbik edilecektir.

MADDE 18

Müteakidin memleketler arasında münasebatı dostaneyi teşyit için muktazi münasebatı ticariyenin tesis ve iktisadı, malı ve sair mesailin halli maksadile işbu muahedenamenin imzasını müteakip Tifliste derhal alakadar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir komisyon toplanacaktır.

MADDE 19

Tarafeyni müteakidin işbu muahedenamenin imzasından itibaren üç aylık bir müddet zarfında konsolosluk mukaveleleri aktetmeği taahhüt ederler.

MADDE 20

Türkiye, Ermenistan, Azərbaycan ve Gürcistan hükümetleri arasında aktedilen işbu muahedename tasdika tabi tutulacaktır. Tasdiknamelerin teatisi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında Erivanda vuku bulacaktır. Muahedenamenin imzasını müteakip derhal mer'iyülicra olacak olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu maddeler müstesna olmak üzre işbu muahedename tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevkii mer'iyete vazolunacaktır.

Tasdikanlımakal salifüzzikir murahhaslar işbu muahedenameyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahedename 13 teşrinievvel 1337 (1921) tarihinde Karsta beş nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Kazım Karabekir

Veli

Muhtar

Memduh Şevket

(L.S) Mravian

(L.S) Makinzian

(L.S) Chantahtinsky

(L.S) Eliava

(L.S) Svanidze

(L.S) Hanetzky

MERBUT - 1

Türkiyenin şimali şarkı hududu (Rus Erkanı harbiyesinin 1/210000 mikyasında yani bir pus - beş versti göster-

mek üzre tanzim olunan haritasına nazaran) berveçhi ati tesbit olunmuşdur.

Karadeniz sahilinde Sarp karyesi ve Maradidi karyesinin şimalinde bulunan u.v ye doğru Karşalvar (5,014) dağı hattı taksimi miyahından-ve Maradidi karyesinin şimalinde Çoruhu kateder. Oradan Sayaur karyesi şimalini Kediz Meta dağı (7052) Kovakya dağı-Kavtareyi karyesi-Medizibna dağının hattı taksimi miyahı Kerenkesür dağı (6468_ -Korda dağının (7910) hattı taksimi miyahını takiben Karabet Şavşetski dağı zirvesinin kısmı gabisinden eski Artvin kazasının hududu idariyei kadimesine vasıl olur. Şavşetski dağı hattı taksimi miyahından geçerek Sarıçay Karaisalı (8478) dağına vasıl olur. Kıvraski boğazı-buradan eski Ardahan kazasının hududu idariyei kadimesi olan Kannı dağına gelir. Oradan Şimale teveccüh ile Telil (Garmani) (8357) dağına-Ardahan kazasının aynı hududunu takiben (Badel) kariyesinin şimal şarkisinde Poskof çayına vasıl olur ve bu ırmağı cenuba doğru Çancak kariyesinin tepesine kadar takip eder. Orada bu ırmağı terk ile hattı taksimi miyahı takiben Edilyan başı (8512) dağına vasıl olur. Kelletepe (8463) ve Harman tepe (9709) dağlarından geçerek Kasris-seri (9681) dağına gelir ve oradan Kura nehrine kadar Klasamet sayını takip eder. Oradan (Kartanake) köyünün şarkına kadar Kura nehri talveğini takip eder, oradan (Karaoğlu) (7259) dağının hattı taksimi miyahından geçerek Kura nehri ni terk eder. Oradan Kozabin gölünü iki kisma ayırarak (7560) (7560) rakımlı tepeye ve oradan Gök dağa (1952) vasıl olur. Oradan Gürcüstan hududunun nihayet bulup

Ermenistan hududunun başladığı Üç tepeler (9783) e vasıl olur. Tabakale (9716) - (9065) rakımlı tepeye ve orada Arda-han kazasının eski hududunu terk ile (Bolakbaba) (9973) veya (9963-8828 veya 8827-7602) dağlarından geçer. Oradan bir hattı müstakim üzerine (7518) rakımlı tepeye ve Badehu İbiş köyünün şarkından ve Badehu Kızıltaş (7439 veya 7440) veya (7490) dağından-Novi Kızıltaş köyünden geçer. Ora-dan, Kızıлтаştan geçen ırmağı Karamehmedin şimali garbi-sinde kain dirseğine kadar hattı taksimi miyahı takip ederek (Delavers) (B.Kimli) (Vitkinis) köylerinin şarkında bulunan Çamuşbuçay (Camuşbuçay 1889 tabılı haritada zikredilme-miştir) ırmağına vasıl olur. Vartanlı ve Baş Çoragel köyle-rinden ve salifüzzikir ırmağı daima takibederek Kiyala veya-hut (Kaleli)nin Şimalinde Arpa çayına vasıl olur. Oradan daima Arpa çay talvegini takiben Arasa gelir. Oradan Aras talvegini Ermenistan hududunun nihayet bulup Azərbaycan hududunun başladığı (Urmiye) köyüne kadar takip eder. Badehu Aras talvegini Azərbaycan hududunun nihayet bulduğu Aşağı Karasu munsabına kadar takip eder.

İhtar-Şurası mukarrerdir ki hudut balada gösterilen irtifaların hattı taksimi miyahından geçer.

Kazım Karabekir

Veli

Muhtar

Memduh Şevket

(L.S) Mravian

(L.S) Makinzian

(L.S) Chantahtinsky

(L.S) Eliava

(L.S) Svanidze

(L.S) Hanetzky

MERBUT - 2

Şurası mukarrerdir ki (1) numaralı merbutta göstərilmiş vəçhile hudut Arpa çay ve Aras talveğini takip edəcəğindən Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arpa çay havalisində yalnız blok havzlar hattını hali hazırdakı güzərgahı itibarile (Aleksandropol Erivan) şimendifer hattından sekiz verst mesafeye ve Aras havalisində salifüzzikir şimendifer hattından dört verst mesafeye çəkmeyi taahhüt eder.

Balada mezkur havaaliyi təhdit eden hatlar Arpa çay mntakası için birinci kısmın (A) ve (B) fikralarında ve Aras mntakası için ikinci kısımda berveçhi ati irae elilmiştir:

1- Arpaçay mntakası:

A - Vartanlının cenubu şarkisinden Bozyar (5096) dağından uzun Kilisenin şarkına 5082-5047 Karmir-Vangın şarkına - Üç tepeye (6578) veya 5578 Arazoğlu şarkına ve (Ani) şarkına ve Yeni köyün garbında Arpa çayına vasil olur.

V - Arpa çayını (5019) rakımlı tepenin şarkında terk ile doğruca (4581) rakımlıya-Kızılkalenin dört buçuk verst şarkına ve Boyaçalının iki verst şarkına badehu Dikor çayına-(Düzgeçüt) köyüne kadar mezkur ırmağı takip ederek doğruca (Karabağ) harabelerinin şimalinde Arpa çayına vasil olur.

2- Aras mntakası:

(Karabağ) (Elican) ile Suleymandız aralarındaki doğru hat. Bir taraftan (Aleksandropol-Erivan) şimendifer hattı

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

diğer taraftan işbu şimendifer hattından itibaren dörd ve sekiz verst mesafede kain hatlarla təhdit edilən mənatıqta Türkiyə Böyük Məclisi Hükümeti (Bu məsafə hatları mənatıqı məzkurə həricindədir) hiç bir nevi istihkamat inşa etməməği və kuvvei muntazama bulundurmamağı təəhhüt edir. Fəkat salifüzzikir mənatıqta emnü əsayiş və idareyi təmin edəcək kuvvet bulundurmaq hakkını muhafəza edir.

Kazım Karabekir

Veli

Muhtar

Memduh Şevket

(L.S) Mravian

(L.S) Makinzian

(L.S) Chantahtinsky

(L.S) Eliava

(L.S) Svanidze

(L.S) Hanetzky

MERBUT - 3

Nahçıvan ərazisi

Urumiye köyü-oradan bir hattı müstəkim ilə (Arazda-yan) istasyonuna (İşbu istasyon Ermenistan Sosialist Cümhuriyyətinə kalacaq) bədəhu hattı müstəkim ilə gərbi Taşburun (3142) dağına-təksimi miyah hattı ilə şərqi (Taşburun) dağına (4108) Cəhennem dərəsini (Yağarsik) dağının (6607) yahut (6587) hattı təksimi miyahını təkip edərək Rovne (Bolak) cənubundan kətedər. Oradan kadim Erivan Kafkasının və <Şarur valagüz> ün hududu idariyyə-sini təkip ilə 6629 rəkımlı təpedən Kömürlü dağ (6839) vəya

(6930) ve oradan 3080 rakımlı tepeye Sayat dağ (7868) (Kuktkulak) köyü - Gamsor dağ (8160)-8022 rakımlı tepe ve (Gökdağ) (10282) ve eski Nahçıvan kazasının şarkı hududu idariyesi.

Kazım Karabekir

Veli

Muhtar

Memduh Şevket

(L.S) Mravian

(L.S) Makinzian

(L.S) Chantahtinsky

(L.S) Eliava

(L.S) Svanidze

(L.S) Hanetzky

**ДОГОВОР О ДРУЖБЕ
МЕЖДУ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ АРМЕНИИ, АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ
ГРУЗИИ, С ОДНОЙ СТОРОНЫ, И ТУРЕЦКОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ С ДРУГОЙ СТОРОНЫ, ЗАКЛЮЧЕННЫЙ
ПРИ УЧАСТИИ РОССИЙСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ
ФЕДЕРАТИВНОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Карс, 13 октября 1921 года

Правительства Социалистической Советской Республики Армении, Азербайджанской Социалистической Советской Республики и Социалистической Советской Республики Грузии, с одной стороны, и Правительство Великого Национального Собрания Турции, с другой стороны, разделяя принципы братства наций и права народов на самоопределение, воодушевляемые желанием установить между ними постоянные сердечные взаимоотношения и непрерывную искреннюю дружбу, основанную на взаимных интересах обеих сторон, решили приступить к переговорам при участии Российской Социалистической Федеративной Советской Республики в целях заключения Договора о дружбе и назначили для сего своими уполномоченными:

Правительство Социалистической Советской Республики Армении: Асканаза Мравиана, Народного Комиссара

по Иностранным Дела́м, Погоса Макинзиана, Народного Комиссара по Внутренним Дела́м;

Правительство Азербайджанской Социалистической Советской Республики: Бебута Шахтагинского, Народного Комиссара Государственного Контроля;

Правительство Социалистической Советской Республики Грузии: Шалву Элиава, Народного Комиссара по Военным и Морским Дела́м, Александра Сванидзе, Народного Комиссара по Иностранным Дела́м и Народного Комиссара по финансовым делам;

Правительство Великого Национального Собрания Турции: Кязима Кара Бекир-пашу, депутата от Адрианополя в Великое Национальное Собрание, Командующего Восточным фронтом; Вели-бея, депутата от Бодрума в Великое Национальное Собрание; Муштар-бея, бывшего помощника Статс-секретаря общественных работ; Мемду Шеврет-бея, Полномочного Представителя Турции в Азербайджане;

Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики: Якова Ганецкого, Полномочного Представителя в Латвии,

Каковые после обмена полномочиями, найденными в надлежащей и законной форме, согласились о нижеследующем:

СТАТЬЯ 1

Правительство Великого Национального Собрания Турции и Правительства Социалистических Советских Республик Армении, Азербайджана и Грузии считают отмененными и не имеющими силы договоры, заключенные между государствами ранее осуществлявшими свои суверенные права на территории, входящей ныне в состав территорий Договаривающихся сторон, и касающиеся вышеупомянутых территорий, а равно и договоры, заключенные с третьими державами и касающиеся Закавказских Республик.

Считается установленным, что настоящая статья не применяется к турецко-русскому договору, заключенному в Москве 16 марта 1921 года.

СТАТЬЯ 2

Договаривающиеся стороны соглашаются не признавать никаких мирных договоров или иных международных актов, к принятию которых понуждалась бы силою одна из них. В силу этого Правительства Социалистических Советских Республик Армении, Азербайджана и Грузии соглашаются не признавать никаких международных актов, касающихся Турции и не признанных Национальным Правительством Турции, представленной ныне ее Великим Национальным Собранием.

Под понятием Турция в настоящем Договоре подразумеваются территории, включенные в Национальный Турецкий Пакт от 28 января 1920 (1336) года, выработанный

и провозглашенный Оттоманской Палатой Депутатов в Константинополе и сообщенный прессе и всем державам.

Со своей стороны Правительство Великого Национального Собрания Турции соглашается не признавать никаких международных актов, касающихся Армении, Азербайджана и Грузии и не признанных соответствующими Правительствами этих стран, представленными ныне Советами Армении, Азербайджана и Грузии.

СТАТЬЯ 3

Правительства Социалистических Советских Республик Армении, Азербайджана и Грузии, признавая режим капитуляций несовместимым с свободным национальным развитием всякой страны, равно как и с полным осуществлением ее суверенных прав, считают потерявшими силу и отмененными всякого рода функции и права, имеющие какое-либо отношение к этому режиму.

СТАТЬЯ 4

Северо-восточная граница Турции (согласно карте русского Генерального штаба масштабом 1/210000 - 5 верст в дюйме) определяется линией, которая начинается у деревни Сарп, расположенной на Черном море, проходит через реку Хедис-Мта, линию водораздела горы Шавшет-горы Канни-Даг; она следует затем по старым северным административным границам Ардаганского и Карсского санджаков по тальвегу рек Арпа-чай и Аракса до устья Нижнего Кара-су. Подробное описание границ и вопросы, к ней относящиеся, определены в приложениях 1 и 2 и на

прилагаемой карте, подписанной обеими Договаривающимися сторонами. В случае расхождения между текстом Договора и картой, решающее значение придается тексту.

Подробное определение и проведение государственной границы в натуре, равно как и установка пограничных знаков производится смешанной пограничной комиссией с одинаковым числом членов (от Договаривающихся сторон) и с участием представителя Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

СТАТЬЯ 5

Правительство Турции и Правительства Советских Армении и Азербайджана согласны, что Нахичеванская область в границах, указанных в приложении ЫЫЫ настоящего Договора, образует автономную территорию под покровительством Азербайджана.

СТАТЬЯ 6

Турция соглашается уступить Грузии сюзеренитет над городом и портом Батумом и территорией, лежащей к северу от границы, указанной в ст. 4 настоящего Договора и составляющей часть Батумского округа, при условии, что:

1) население местностей, указанных в настоящей статье, будет пользоваться широкой местной автономией в административном отношении, обеспечивающей каждой общине ее культурные и религиозные права, и население будет иметь возможность установить в указанных местностях земельный закон, соответствующий его положениям;

2) Турции будет обеспечен свободный транзит всяких товаров, отправляемых в Турцию или из нее, через Батумский порт, беспошлинно, без учинения каких-либо задержек и без обложения их какими бы то ни было сборами, с предоставлением Турции права пользоваться Батумским портом без взимания за то специальных сборов.

Для проведения в жизнь этой статьи будет немедленно после подписания настоящего Договора образована Комиссия из представителей Договаривающихся сторон.

СТАТЬЯ 7

Правительство Социалистической Советской Республики Грузии и Правительство Великого Национального Собрания Турции соглашаются облегчить жителям пограничной зоны переход границы, при условии соблюдения таможенных, полицейских и санитарных правил, которые будут установлены по этому поводу комиссией.

СТАТЬЯ 8

Правительство Социалистической Советской Республики Грузии и Правительство Великого Национального Собрания Турции, принимая во внимание необходимость для жителей пограничных местностей обеих стран пользоваться летними и зимними пастбищами, находящимися по другую сторону границы, согласились предоставить этим жителям право перехода через границу с их стадами и пользования обычными пастбищами.

Таможенные правила, равно как и полицейские, санитарные и другие мероприятия для перехода через границу

будут установлены смешанной комиссией.

СТАТЬЯ 9

Дабы обеспечить открытие проливов и свободу прохода через них торговых судов всех народов, Турция и Грузия соглашаются передать окончательную выработку международного статуса Черного моря и проливов будущей конференции из делегатов прибрежных государств, при условии, что вынесенные ею решения не нанесут ущерба полному суверенитету Турции, равно как и безопасности Турции и ее столицы Константинополя.

СТАТЬЯ 10

Договаривающиеся стороны обязуются не допускать образования или пребывания на своей территории организаций или групп, претендующих на роль правительства другой страны или части ее территории, равно как и пребывания групп, имеющих целью борьбу с другим государством.

СТАТЬЯ 11

На граждан обеих Договаривающихся сторон, находящихся на территории другой стороны, будут распространяться все права и обязанности, вытекающие из законов страны, в коей они находятся, за исключением обязанностей по национальной обороне, от коих они будут освобождены.

Вопросы, касающиеся семейного права, права наследственного и дееспособности граждан обеих сторон, также составляют исключение из постановлений настоящей

статьи. Они будут разрешены особым соглашением.

СТАТЬЯ 12

Договаривающиеся стороны согласны применить принцип наибольшего благоприятствования к гражданам каждой из Договаривающихся сторон, пребывающим на территории другой стороны.

Настоящая статья не применяется к правам, предоставленным Советскими Республиками на своей территории гражданам союзных Советских Республик, равно как и к правам, предоставленным Турцией гражданам мусульманских государств, союзных Турции.

СТАТЬЯ 13

Всякий житель территорий, составлявших до 1918 года часть России и признанных находящимися ныне под суверенитетом Турции, имеет право, если пожелает, выйти из турецкого гражданства, свободно покинуть Турцию и взять с собой свои вещи, свое имущество или их стоимость.

Равным образом, все жители территории, суверенитет над которой был Турцией уступлен Грузии (Батумский округ), имеют право, если пожелают, выйти из грузинского гражданства, свободно покинуть территорию Грузии и взять с собой свои вещи, свое имущество или их стоимость.

Жители, упоминаемые в вышеуказанной статье, будут пользоваться месячной отсрочкой от воинской повинности с момента, с которого они в должной форме заявят о своем желании оставить упомянутые территории.

СТАТЬЯ 14

Договаривающиеся стороны обязуются заключить в течение 6-ти месяцев со дня подписания настоящего Договора специальные соглашения, касающиеся беженцев войны 1918-1920 гг.

СТАТЬЯ 15

Каждая из Договаривающихся сторон обязуется объявить немедленно после подписания настоящего Договора полную амнистию гражданам другой стороны за преступления и проступки, вытекающие из военных действий на Кавказском фронте.

СТАТЬЯ 16

Договаривающиеся стороны согласны в течение 2-х месяцев со дня подписания настоящего Договора возвратить бывших военнопленных и гражданских пленнх, находящихся на территории одной из Договаривающихся сторон.

СТАТЬЯ 17

В целях обеспечить непрерывность сношений между обеими странами Договаривающиеся стороны обязуются принять, путем совместного согласования, все необходимые меры в целях сохранения и развития возможной скорости железнодорожных, телеграфных и иных средств сообщения, равно как и обеспечить свободное передвижение людей и товаров между обеими странами без всяких задержек.

Однако признается, что в отношении передвижения,

въезда и выезда как путешественников, так и товаров, будут полностью применяться установленные в каждой стране на этот счет правила.

СТАТЬЯ 18

В целях установления торговых сношений и регулирования всех экономических и финансовых или других вопросов, необходимых для укрепления дружественных отношений между Договаривающимися странами, немедленно после подписания настоящего Договора будет образована в Тифлисе Комиссия из представителей заинтересованных стран.

СТАТЬЯ 19

Договаривающиеся стороны обязуются заключить в течение 3-х месяцев со дня подписания настоящего Договора консульские конвенции.

СТАТЬЯ 20

Настоящий Договор, заключенный между Правительствами Турции, Армении, Азербайджана и Грузии, подлежит ратификации.

Обмен ратификационными грамотами состоится в Эривани в возможно кратчайший срок.

Настоящий Договор вступит в силу с момента обмена ратификационными грамотами, за исключением статей 6, 14, 15, 16, 18 и 19, которые вступят в силу немедленно после подписания Договора.

В удостоверение изложенного вышеупомянутые

Упономоченные подписали настоящий Договор и скрепили его своими печатями.

Составлено в пяти экземплярах в Карсе 13 октября 1921 (1337) года.

(подписали)

Асканаз Мравиан
Погос Макинзиан
Бebut Шахтахинский
Шалва Элиава
Александр Сванидзе
Ганецкий

Кязим Кара Бекир
Вели-бей
Муштар-бей
Мемду Шеврет-бей

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Северо-восточная граница Турции установлена ниже-следующим образом (согласно карте русского Генерального штаба, масштабом 1/210000 - 5 верст в дюйме):

Деревня Сарп на Черном море-гора Кара Шальвар (5014), по водоразделу рек по направлению к Р.Ц., к северу от деревни В.Мараиди пересекает Чорох к северу от деревни В.Мараиди и проходит затем севернее деревни Сабур - гора Хедис-Мта (7052), гора Ква-Кибе - деревня Кавтарети - линия водораздела горы Медзибна и гора Герат-Кессун (6468), следуя по линии водораздела горы Корда (7910), выходит по западной части хребта горы

Хребет Шавшетского к прежней административной границе бывшего Артвинского округа, проходя по линии водораздела горы Шавшетской, выходит на гору Сары-чай (Кара-Иссал) (8478) - перевал Квиральский, оттуда выходит на прежнюю административную границу бывшего Ардаганского округа у горы Тлил (Грмани) (8357) следуя по той же границе Ардаганского округа, выходит, к северо-востоку от деревни Баделла, к реке Посхов-чай и следует на этой же реке к югу до горы у деревни Чанчах, там оставляет эту реку, идя по линии водораздела, выходит на гору Айрильян-Баши (8512), проходит по горам: Калле-Тапа (8463), Карман-Тапа (9709), достигает горы Касрис-Сери (9681) - отсюда следует по реке Карзамет-чай до реки Куры, отсюда идет по тальвегу реки Куры до пункта, что к востоку от деревни Картанакев, где отходит от Куры, проходя по линии водораздела горы Кара-оглы (7259), оттуда, разделяя на две части озеро Хазапин, выходит к высоте 7580 (7560), а оттуда к горе Гек-Даг (9152), Уч-Тапалар (9783), где кончается граница с Грузией и начинается граница с Арменией: Тайа-Кала (9716), вершина 9065, где покидает прежнюю границу Ардаганского округа и проходит по горам Бол.Ах-Баба (9973 или 9963) - 8828 или 8827 - 7602 - отсюда по прямой линии к вершине 7518- проходя на восток от деревни Ибиш, затем к горе Кизил-Даш (7439, или 7440, или 7490) - деревня Нов.Кизил-Даш, отсюда, следуя по реке, которая протекает через Нов.Кизил-Даш до ее изгиба, расположенного к северо-западу от Кара-Мамеда следует по линии водо-

раздела и выходит на реку Джамушбу-чай (Наименование Джамушбу-чай не указано на карте издания 1899 г.), расположенную к востоку от деревень: Делавер, Бол. Кмлы и Тихнис через деревни Вартанлы и Баш-Шурагель, следуя по упомянутой реке, выходит к реке Арпа-чай к северу от Киалала, или Киалали, оттуда, следуя все время по тальвегу Арпа-чай, выходит к Араксу, следуя по тальвегу Аракса до деревни Урмия, где кончается граница с Арменией и начинается граница с Азербайджаном, и следует затем по тальвегу Аракса до впадения в него Нижнего Карасу, где кончается граница с Азербайджаном.

(Разумеется, что граница следует по линиям водоразделов вышеуказанных высот).

(подписали)

Асканаз Мравиан
Погос Макинзиан
Бебут Шахтагинский
Шалва Элиава
Александр Сванидзе
Ганецкий

Кязим Кара Бекир
Вели-бей
Муштар-бей
Мемду Шеврет-бей

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Принимая во внимание, что пограничная линия, как это указано в приложении 1, следует по тальвегам рек Арпа-чай и Аракса, Правительство Великого Национального Собрания Турции обязуется отодвинуть линию блокгаузов на расстояние 8 верст от железной дороги Александрополь - Эривань в настоящем ее начертании в районе Арпа-чай и на расстояние 4 верст от вышеупомянутой железной линии в районе Аракса.

Линии, ограничивающие вышеупомянутые районы, указаны ниже: для зоны Арпа-чай - пункты А и Б, § 1, и для зоны Аракса- в § 2.

1. Зона Арпа-чай

А) К юго-востоку от Вартанлы, к востоку от Узун-Килисс, через гору Бозяр (6096) - 5082 - 5047, к востоку от Араз-оглы, к востоку от Ани, достигает Арпа-чай к западу от Еникей.

Б) Отходит от Арпа-чай к востоку от высоты 5019, идет прямо к высоте 5481 - в четырех с половиной верстах к востоку от Боджалы, затем река Дигор-чай, следует вдоль этой реки до деревни Дуз-Кечуг, идет прямо к северу от развалин Карабаг и выходит на Арпа-чай.

2. Зона Аракса

Прямая линия между Хараба-Алиджан и деревней Сулейман (Диза).

В зонах, ограниченных с одной стороны линией

железной дороги Александрополь - Эривань и с другой - линиями, расположенными на расстоянии 8 и 4 верст от вышеуказанной железнодорожной линии. Правительство Великого Национального Собрания Турции обязуется не возводить каких бы-то ни было фортификационных укреплений (эти линии расстояния находятся вне указанных зон) и не содержать в них регулярных войск; однако оно сохраняет право иметь в указанных зонах войска, необходимые для поддержания порядка, безопасности и административных надобностей.

(подписали)

Асканаз Мравиан
Погос Макинзиан
Бебут Шахтагинский
Шалва Элиава
Александр Сванидзе
Ганецкий

Кязим Кара Бекир
Вели-бей
Муштар-бей
Мемду Шеврет-бей

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Территории Нахичевани

Деревня Урмия - отсюда по прямой линии - станция Араждаян (оставляя ее за Социалистической Советской Республикой Армении), затем по прямой линии к горе Даш-Бурун западной (3142) - линия водораздела горы Даш-Бурун восточной (4108) - проходит через реку Джагаганам-

Дараци к югу "Родник" (Булак) (юг), следует по линии водоразделов горы Багарсик (6607) или 6587 и отсюда следует по административной границе прежнего Эриванского округа и Шарур-Даралагез через высоту 6629 к горе Кемурлу-Даг (6839 или 6930) и отсюда к высотам 3080 - Саят-Даг (7868), деревня Курт-Кулаг (Кьюрт-Кулаг), гора Гамессур-Даг (8160) - высота 8022 - Кюки-Даг (10282) и восточная административная граница прежнего Нахичеванского округа.

(подписали)

Асканаз Мравиан
Погос Макинзиан
Бебут Шахтахинский
Шалва Элиава
Александр Сванидзе
Ганецкий

Кязим Кара Бекир
Вели-бей
Муштар-бей
Мемду Шеврет-бей

TRAITÉ DE KARS

LE GOUVERNEMENT DE LA GRANDE
ASSEMBLÉE NATIONALE DE TURQUIE,

d'une part,

ET LES GOUVERNEMENTS DE LA RÉPUBLIQUE SO-
CIALISTE DES SOVIETS D'ARMÉNIE, DE LA RÉPUB-
LIQUE SOCIALISTE DES SOVIETS D'AZERBAIDJAN, DE
LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DES SOVIETS DE GÉORGIE,

d'autre part:

D'accord sur le principe de la fraternité des nations et sur le droit des peuples à disposer librement de leur sort; animés du désir de voir régner, toujours entre eux les rapports cordiaux et les relations de sincère amitié, basees sur les intérêts réciproques; ont décidé de procéder aux négociations avec la participation de

**LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DES
SOVIETS DE RUSSIE,**

pour conclure un traité d'amitié et à cet effet ont nommé leurs Plénipotentiaires:

**LE GOUVERNEMENT DE LA GRANDE ASSEM-
BLÉE NATIONALE DE TUROUIE:**

KIAZIM KARA BÉKIR PACHA, député d'Andrinople à la Grande Assemblée Nationale, Commandant du Front d'Orient,

VÉLY BEY, député de Bordour à la Grande Assemblée Nationale,

MOUHTAR BEY, ancien Sous-Secrétaire d'Etat aux Travaux Publics,

MEMDOUH CHEVKET BEY, Représentant Plenipotentiaire de Turquie en Azerbaidjan.

LE GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DES SOVIETS D'ARMÉNIE:

ASKANAS MRAVIAN, Commissaire du Peuple aux Affaires Etrangères,

POGOS MAKINZIAN, Commissaire du Peuple aux Affaires Intérieures,

LE GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE SOVIETS D'AZERBAIDJAN:

BEHBOUD CHAHTAHTINSKY, Commissaire du Peuple pour le contrôle d'Etat.

LE GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DES SOVIETS DE GEORGIE:

CHALVA ELIAVA, Commissaire du Peuple à la Guerre et à la Marine,

ALEXANDRE SVANIDZÉ, Commissaire du Peuple aux affaires Etrangères et Commissaire du Peuple aux Finances,

ET LE GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DES SOVIETS DE RUSSIE:

JACQUES HANETZKZ. Représentant Plénipotentiaire en Lettonie;

LESQUELS, après s'être communiqué leurs Pleins Pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, ont arrêté les dispositions suivantes:

ARTICLE 1

LE GOUVERNEMENT DE LA GRANDE ASSEMBLÉE NATIONALE DE TURQUIE ET LES GOUVERNEMENTS DES RÉPUBLIQUES SOCIAUSTES DES SOVIETS D'ARMÉNIE, D'AZERBAIDJAN et de GÉORGIE considèrent comme nuls et non avenus les traités conclus entre les Gouvernements qui ont antérieurement exercé les droits de souveraineté sur le territoire faisant actuellement partie du territoire des Parties Contractantes et concernant les territoires précités ainsi que les traités conclus avec les Etats tiers et concernant les Républiques Transcaucasiennes. Il est bien entendu que le Traité Turco-russe signé à Moscou le 16 Mars 1921-1337 fait exception à la teneur de cet article.

ARTICLE 2

Les Parties Contractantes sont d'accord à ne reconnaître aucun traité de paix ou autre acte international qu'on voudrait imposer à l'une d'elles. En vertu de cet accord, les Gouvernements des Républiques Socialistes des Soviets d'Arménie, d'Azerbaïdjan et de Géorgie, acceptent de ne reconnaître aucun acte international concernant la Turquie qui ne soit pas reconnu par le Gouvernement National de la Turquie, représenté actuellement par sa Grande Assemblée Nationale. (Sont entendue par le terme de Turquie dans le sens du présent Traité les territoires compris dans le Pacte Nationale turc du 28 Janvier 1920 (1336) élaboré et proclamé par la Chambre des députés ottomane à Constantinople et communiqué à la presse et à tous les Etats). De son côté, le Gouvernement de la Grande

Assemblée Nationale de Turquie accepte de ne reconnaître aucun acte international concernant l'Arménie, l'Azerbaïdjan et la Géorgie qui ne soit pas reconnu par les Gouvernements respectifs de ces pays, représentés actuellement par les Soviets d'Arménie, d'Azerbaïdjan et de Géorgie.

ARTICLE 3

Les Gouvernements des Républiques Socialistes des Soviets d'Arménie, d'Azerbaïdjan et de Géorgie reconnaissant le régime des capitulations comme incompatible avec le libre essor du développement national de tout pays ainsi qu'avec le plein exercice de ses droits souverains considèrent nul et abrogé l'exercice en Turquie de toutes fonctions et de tous droits ayant avec ce régime quelque rapport.

ARTICLE 4

La frontière nord-est de la Turquie (d'après la carte de l'Etat Major russe au 1: 210.000,5 verstes au pouce) est déterminée par la ligne qui commençant du village de Sarpe situé sur la Mer noire, passe par le Mont Khedis Mata, ligne du partage des eaux de la montagne Chavchet-Mont Kanny Dagh, de là suit toujours les anciennes frontières administratives septentrionales des Sandjaks d'Ardahan et Kars-le thalweg d'Arpa-Tchai et celui de l'Araxe jusqu'à l'embouchure de Nijni Kara sou, (Pour les détails de la frontière et les questions y afférentes voir les annexes I et II et la carte incluse signée par les deux Parties Contractantes. En cas de divergences entre le texte du Traité et la Carte, le texte du traité prévaut sur la Carte).

Une commission mixte de délimitation composée d'un

nombre égal de membres avec la participation d'un Représentant de la République Socialiste Fédérative des Soviets de Russie est chargée de fixer en détail et d'établir sur le terrain, la frontière d'Etat ainsi que de poser les bornes de frontière. (Annex IV: la carte).

ARTICLE 5

Le Gouvernement Turc et les Gouvernements des Soviets d'Arménie et d'Azerbaïdjan sont d'accord que la région de Nahitchévan, dans les limites spécifiées par l'Annexe III du présent traité, constitue un territoire autonome sous la protection d'Azerbaïdjan.

ARTICLE 6

La Turquie consent à céder à la Géorgie la suzeraineté de la ville et du port de Batoum avec le territoire se trouvant au nord de la frontière indiquée dans l'Article 4 du présent Traité et ayant fait partie du district de Batoum à condition que:

1°) La population des lieux spécifiés dans l'Article présent jouisse d'une vaste autonomie administrative locale garantissant à chaque communauté ses droits culturels et religieux et cette population ait la possibilité d'introduire dans les lieux précités un régime agraire conforme à ses désirs.

2°) La Turquie soit assurée du libre transit des marchandises et de toutes matières à destination ou en provenance de la Turquie par le port de Batoum, sans douane, sans aucune entrave, avec l'exemption de tous droits et charges et avec le droit pour la Turquie d'utiliser le port de Batoum, sans frais spéciaux. Pour l'application de cet Article, sera créée, immédiate-

ment après la signature du présent Traité, une Commission des Représentants des Parties Intéressées.

ARTICLE 7

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Socialiste des Soviets de Géorgie s'engagent à faciliter aux habitants des zones limitrophes le passage de la frontière à condition de l'observation des règles de faveur douanières, policières et sanitaires qui seront établies à ce sujet par une Commission Mixte.

ARTICLE 8

Le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Socialiste des Soviets de Géorgie prenant en considération la nécessité pour les habitants des contrées limitrophes des deux pays de se servir des pâturages d'été et d'hiver se trouvant sur l'autre côté de la frontière, acceptent d'accorder à ces habitants le droit de faire passer la frontière à leurs bestiaux et de jouir de paturages habituels. Les formalités douanières ainsi que les mesures policières, sanitaires et autres à appliquer lors du passage de la frontière seront déterminées par une Commission Mixte.

ARTICLE 9

En vue d'assurer l'ouverture et la liberté de passage des Détroits pour les transactions commerciales de tous les peuples, la Turquie et la Géorgie sont d'accord pour remettre l'élaboration définitive du statut international de la Mer Noire et des Détroits à une Conférence ultérieure composée des Délégués des Etats riverains sans que les décisions qui en découleraient

puissent porter atteinte à la souveraineté de la Turquie et à la sécurité de la Turquie et de Constantinople, sa capitale.

ARTICLE 10

Les Parties Contractantes s'engagent à ne point admettre sur leurs territoires la formation ou le séjour d'organisations ou de groupements prétendant assumer le rôle du Gouvernement de l'autre pays ou d'une partie de son territoire ainsi que le séjour des groupements ayant pour but de lutter contre l'autre pays. Il est bien entendu que le territoire Turc précité dans le présent Article est le territoire qui se trouve sous l'administration directe civile et militaire du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

ARTICLE 11

Les ressortissants de chacune des Parties Contractantes résidant sur le territoire de l'autre partie seront traités sur la base des droits et des obligations découlant des lois du pays où ils résident, exceptées celles concernant la défense nationale dont ils seront exemptes. Les questions relatives au droit des familles, de succession et de capacité juridique des nationaux respectifs font aussi- exception du présent Article. Elles seront résolues par la voie d'un accord spécial.

ARTICLE 12

Les Parties Contractantes appliqueront le régime de la nation la plus favorisée aux nationaux de l'une des Parties Contractantes résidant sur le territoire de l'autre. Cet article ne vise point les droits accordés réciproquement par les Républiques des Soviets sur leurs territoires aux citoyens des

autres Républiques des Soviets alliées ainsi que les droits accordés par la Turquie aux nationaux des Etats musulmans alliées de la Turquie,

ARTICLE 13

Tout habitant des territoires ayant fait partie de la Russie avant l'année 1918 et sur lesquels la souveraineté de la Turquie est affirmée aura la faculté, dans le cas où il voudrait sortir de la nationalité turque, de quitter librement la Turquie en emportant avec lui ses effets, ses biens ou leurs montants. De même, tout habitant du territoire dont la suzeraineté a été cédée à la Géorgie par la Turquie aura la faculté dans le cas où il voudrait sortir de la nationalité géorgienne de quitter librement le territoire géorgien en emportant avec lui ses effets, ses biens ou leurs montants. Les habitants mentionnés aux paragraphes ci-dessus jouiront d'un ajournement d'un mois de leur service militaire à partir de la date à laquelle ils auraient fait connaître, en due forme, leur désir de quitter les territoire en question.

ARTICLE 14

Les Parties Contractantes s'engagent à conclure dans un délai de six mois à partir de la signature du présent traité des arrangements spéciaux relatifs aux réfugiés des guerres de 1918 et 1920.

ARTICLE 15

Chacune des Parties Contractantes s'engage à promulguer immédiatement après la signature du présent traité une amnistie complète aux citoyens de l'autre partie pour les crimes et délits commis par suite de la guerre sur le front du Caucase.

ARTICLE 16

Les Parties Contractantes consentent à effectuer réciproquement dans un délai de deux mois à partir de la signature du présent Traité le rapatriement d'anciens prisonniers militaires et civils résidant sur le territoire de L'une des Parties Contractantes.

ARTICLE 17

Afin d'assurer la non interruption des rapports entre leurs pays, les Parties Contractantes s'engagent à prendre d'un commun accord toutes les mesures nécessaires pour maintenir et développer le plus vite possible les communications ferroviaires, télégraphiques et autres ainsi que pour assurer le libre transit des personnes et des marchandises sans aucune entrave. Il est entendu, toutefois, que pour le trafic de l'entrée et de la sortie des voyageurs et des marchandises auront application intégrale toutes les dispositions établies à ce sujet dans chacun des pays des Parties Contractantes.

ARTICLE 18

Dans le but d'organiser des rapports commerciaux et de régler toutes les questions, économiques et financières ou autres nécessaires pour affermir entre les pays contractants les relations d'amitié, une Commission des Représentants des pays intéressés sera convoquée à Tiflis immédiatement après la signature du présent Traité.

ARTICLE 19

Les Parties Contractantes s'engagent à conclure des conventions consulaires dans un délai de trois mois à partir de la

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

QARS MÜQAVİLƏSİ

signature du présent Traité.

ARTICLE 20

Le présent Traité conclu entre les Gouvernements de la Turquie, d'Arménie, d'Azerbaïdjan et de Géorgie sera soumis à ratification. L'échange des ratifications aura lieu à Erivan dans le plus bref délai possible.

Le présent Traité entrera en vigueur à partir du moment de l'échange des actes de ratifications, exception faite des articles 6, 14, 15, 16 18 et 19 qui entrent en vigueur immédiatement après la signature du Traité.

EN FOI DE QUOI, les Plénipotentiaires susmentionnés ont signé le présent Traité et l'ont revêtu de leurs cachets.

FAIT en cinq exemplaire à Kars, 13 Octobre mille neuf cent vingt et un (mille trois cent trente sept).

(L.S.) KIAZIM KARA BÉKIR

(L.S.) VÉLY

(L.S.) MOUHTAR

(L.S.) MEMDOUH CHEVKET

(L.S.) MRAVIAN

(L.S.) MAKINZIAN

(L.S.) CHAHTAHTINSKY

(L.S.) ELIAVA

(L.S.) SVANIDZÉ

(L.S.) HANETZKY

ANNEXE I

La frontière Nord-Est de la Turquie est fixée comme suit (d'après la carte de l'Etat-Major russe 1/210.000-5 verstes au pouce):

Village Sarpe sur la Mer Noire-Mont Kara-Chalvar (5014), par la ligne de partage des eaux vers R.C. (P.II.) qui est au nord du village v.Maradidi-traverse au nord du village v.Maradidi le Tchorokh et de là passe au Nord du village Sabaour-Mont Khedis Mata (7052)_ Mont Kva-Kibe-village Kavatareti-ligne de partage des eaux de la montagne Medzybna Mont Querat-Kessoun (6468)-suivant la ligne de partage des eaux Mont Korda (7910) arrive, par la partie occidental de la crête de la montagne Khrebete Chavchetsky, à l'ancien frontière administrative de l'ancienne district d'Artvine passant par là ligne de partage des eaux de la montagne Chavchetsky, arrive au mont Sary-Tchai (Kara-Issal (8478)-col Kviralsky-de là arrive à l'ancienne frontière administrative de l'ancien district d'Ardahan au Mont Kanny-Dagh- de là se dirigeant vers le Nord arrive au Mont Tlil (Grmany) (8357) suivant la même frontière du district d'Ardahan arrive au Nord-Est du village Badelle à la rivière Poschove-Tchai, et suit cette rivière vers le Sud, jusqu'au Mont du village du Tchantchakh- là quittant cette rivière et suivant la ligne de partage des eaux arrive à la montagne Airlian-Bachi (8512)-passe par les Monts Kellé-Tapa (8463), Kharman Tapa (9709), arrive au Mont Kasris-Seri (9681)- de là suit la rivière Karzamete-Tchai jusqu'au fleuve Koura-de là suit le thalweg du fleuve Koura jusqu'à l'Est du village Kartanakev, où elle quitte le Koura en passant par la ligne de partage des eaux de la montagne Kara-Ogly (7259)-de là divisant en deux parties le lac Khosapine, arrive à la côte (7580) (7560)-et de là au Mont Guek-Dagh (9152)-Utch-Tapalar (9783), où finit la frontière avec la Géorgie et commence la frontière avec

l'Arménie: Taya- Kala (9716)- côte 9065 la quitte l'ancienne frontière du distirct d'Ardahan et passe aux Monts Bol. Akh Baba (9973) ou (9963) -8828 ou 8827-7602-de là en ligne droite à la côte 7518-passant à l'Est du village Ibiche, et puis au Mont Kisil-Dache (7439 ou 7440 ou 7490)-village Novy-Kizil-Dache et de là, suivant la rivière, qui passe par Novo-Kizil-Dache jusqu'à son coude situé au Nord-ouest de Karamemed, suit la ligne de partage des eaux et arrive à la rivière Djamouchbou-Tchai (Le nom de Djamouchbou-Tchi n'est pas indiqué sur la cette édition) situé à l'Est des villages Délavères, B.Kmly et Tikhnis-par les villages de Vartanly et Bache-Chouraguèle en suivant toujours la susdite rivière arrive à la rivière Arpa-Tchai au Nord de Kialala ou Kalali-de là suivant toujours le thalweg de l'Arpa- Tchai arrive à l'Araxe-suit le thalweg de l'Araxe jusqu'au village Ourmia, où finit la frontière avec l'Arménie et commence la frontière avec l'Azerbaïdjan et suit en suite le thalweg de l'Araxe jusqu'à l'embouchure de Nijni-Kara-Sou où finit la frontière avec l'Azerbaïdjan.

N.B.- Il est bien entendu que la frontière passe par la ligne de partage des eaux des altitudes ci-dessus indiquées.

ANNEXE II

Etant bien entendu que la ligne frontière suit les thalwegs de l'Arpa-Tchai et de l'Araxe comme il est indiqué dans l'annexe I., le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie s'engage à retirer seulement la ligne de blokhaus à une distance de huit verstes de la ligne de chemin de fer,

(1) Le nom de Djamouchbou-Thai n'est pas indiqué sur la cette edition de 1899.

Alexandropol Erivan dans son trace actuel, dans la région de l'Arpa-Tchai, et à une distance de quatre verstes de la susdite ligne de chemin de fer dans la région de l'Araxe. Les lignes délimitant les régions susmentionnées sont indiquées ci-dessous pour la zone d'Arpa-Tchai dans les alinéas A et B du paragraphe I. et pour celle de l'Araxe dans le paragraphe II.

I.-Zone de l'Arpa-Tcha:

A.-Au Sud-est de Vartanly-à l'Est de Ouzoun-Kilissa par Mont Boziar (5096) 5082-5047- à l'Est de Karmir-Vank-Outch-Tapa (6578T ou 5578, à l'Est d'Araze-Oglou, à l'Est d'Ani arrive à l'Arpa-Tchai à l'ouest d'Enikei.

B.-Quitte de nouveau Arpa -Tchai à l'Est de l'attitude 5019-va directement à 5481-quatre verstes et demie à l'Est de Kizil-Koula-deux verstes à l'Est de Bodjali- puis la rivière du Digor-Tchai-suit cette rivière jusqu'au village Douze-Ketchout et va directement au Nord des ruines de Kara-Bag et arrive à l'Arpa-Tchai.

II.-Zone de l'Araxe:

La ligne directe entre Karabag-Alidjan et le village Suleyman-Diza. Dans les zones délimitées d'un côté par la ligne de chemin de fer Alexandropol-Erivan et de l'autre par les lignes déterminant les distances de huit et quatre verstes, à partir de ladite ligne de chemin de fer, le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie s'engage à n'élever de fortification d'aucune espèce (ces lignes de distance restant en dehors

desdites zones) et à ne pas entretenir des troupes régulières, mais il conserve le droit de maintenir dans lesdits zones des troupes d'ordre, de sécurité et d'administration.

ANNEXE III

Territoire de Nakhitchevan

Village d'Ourmia, de là par une ligne droite la station d'Arazdaian (en la laissant à la République Socialiste des Soviets d'Arménie) puis par une ligne droite au Mont Dache Bouroun occidental (3142)-ligne de partage des eaux du Mont Dache-Bouroun oriental (4108-traverse la rivière Djahaanam Darassi au Sud de l'écriture de "Rodne" (Boulakh) (Sud)-en suivant la ligne de partage des eaux Mont Bgarsik (6607) ou (6587) et de là suit la frontière administrative de l'ancien district d'Erivan et de Charour-Daralagueuse par la côte 6629 à la montagne Kemourlou-Dagh (6839)ou (6930) et de là au côt 3080-Savat-Dagh (7868)-village Kourte-Koulag(Kiourt-Koulag)-Mont Gamessour-Dagh (8160) côté 8022 Kuki-Dagh (10282) et la frontière administrative orientale de l'ancien district de Nakhitchevan.

(L.S) KIAZIM KARA BÉKIR

(L.S) VÉLY

(L.S) MOUHTAR

(L.S) MEMDOUH CHEVKET

(L.S) MRAViJAN

(L.S) MAKiNZiAN

(L.S) CHAHTAHTiNSKY

(L.S) ELIAVA

(L.S) SVANiDZÉ

(LS) HANETZKY

*ƏLAVƏ
SƏNƏDLƏR
VƏ
QEYDLƏR*

**TÜRKİYE-RUSYA
MUHADENET
MUAHEDENAMESİ**

Andlaşmanın yeri ve
tarihi: Moskova, 16 Mart 1921 (1337)

Onay Kanununun
tarih ve sayısı: 21 Temmuz 1921, Sayı 141

Ceride-i Resmiye ile
neşir ve ilanı: 21 Temmuz 1921

DÜSTUR: III. Tertip Cild 2, Sahife 72

ONAY KANUNU

Madde 1. Türkiye ve Rusya Devletleri beyninde 16 Mart 1337 (1921) tarihinde Moskova'da akit ve imza olunan Muhadenet Ahitnamesi Büyük Millet Meclisi canibinden kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2. İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

**TURKIYE, ERMENİSTAN,
AZERBAJCAN VE GURCİSTAN
MUAHEDENAMESİ**

Anlaşmanın İmza yeri

ve tarihi: Kars, 13 Leşrinievvel 1921 (1337)

Onay Kanununun

tarih ve sayısı: 16 Mart 1338 (1922) sayı:207

Ceride-i Resmیه ile

neşir ve ilanı: 16 Mart 1922 (1338)

DÜSTUR:

III. Tertip, Cild 3 Sahife 14

ONAY KANUNU

Madde 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri Hükümetleri arasında bin üçyüz otuz yedi senesi Teşrinevvelinin on üçüncü günü Kars'da akit ve imza olunan Muahedename Büyük Millet Meclisince kabul ve tasdik edilmiştir.

Madde 2. İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

QEYDLƏR:

"Türkiyə və Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası arasında Dostluq və Qardaşlıq haqqında müqavilə":

1. 20 mart 1921-ci ildə RSFSR hökuməti tərəfindən, 21 iyul 1921-ci ildə isə Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.

2. Ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi 22 sentyabr 1921-ci ildə Türkiyənin Qars şəhərində olmuşdur.

3. Müqavilə 1921-ci ildən müqavilə iştirakçısı olan hər iki Tərəfdən nəşr və elan edilmişdir.

* * *

"Dostluq haqqında bir tərəfdən Ermənistan Sosialist Sovet Respublikası, Azərbaycan Sosialist Sovet Respublikası və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikası, digər tərəfdən Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti arasında Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının iştirakı ilə bağlanmış müqavilə":

1. Azərbaycan SSR MİK tərəfindən 3 mart 1922-ci ildə ratifikasiya edilib.

2. Ermənistan SSR MİK tərəfindən 20 mart 1922-ci ildə ratifikasiya edilib.

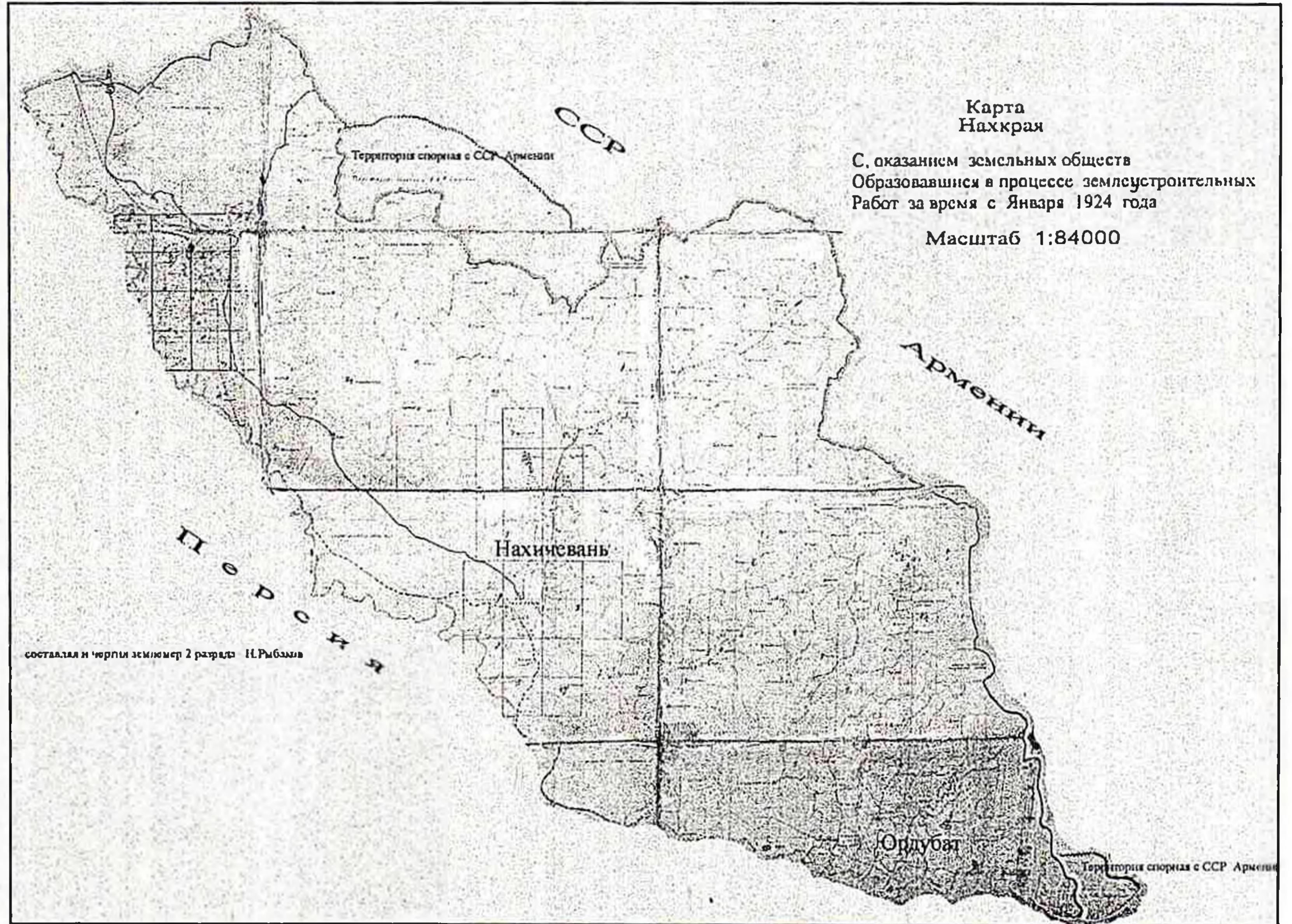
3. Gürcüstan SSR MİK tərəfindən 14 iyun 1922-ci ildə ratifikasiya edilib.

4. Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən 16 mart 1922-ci (1338) ildə ratifikasiya ediləndir.

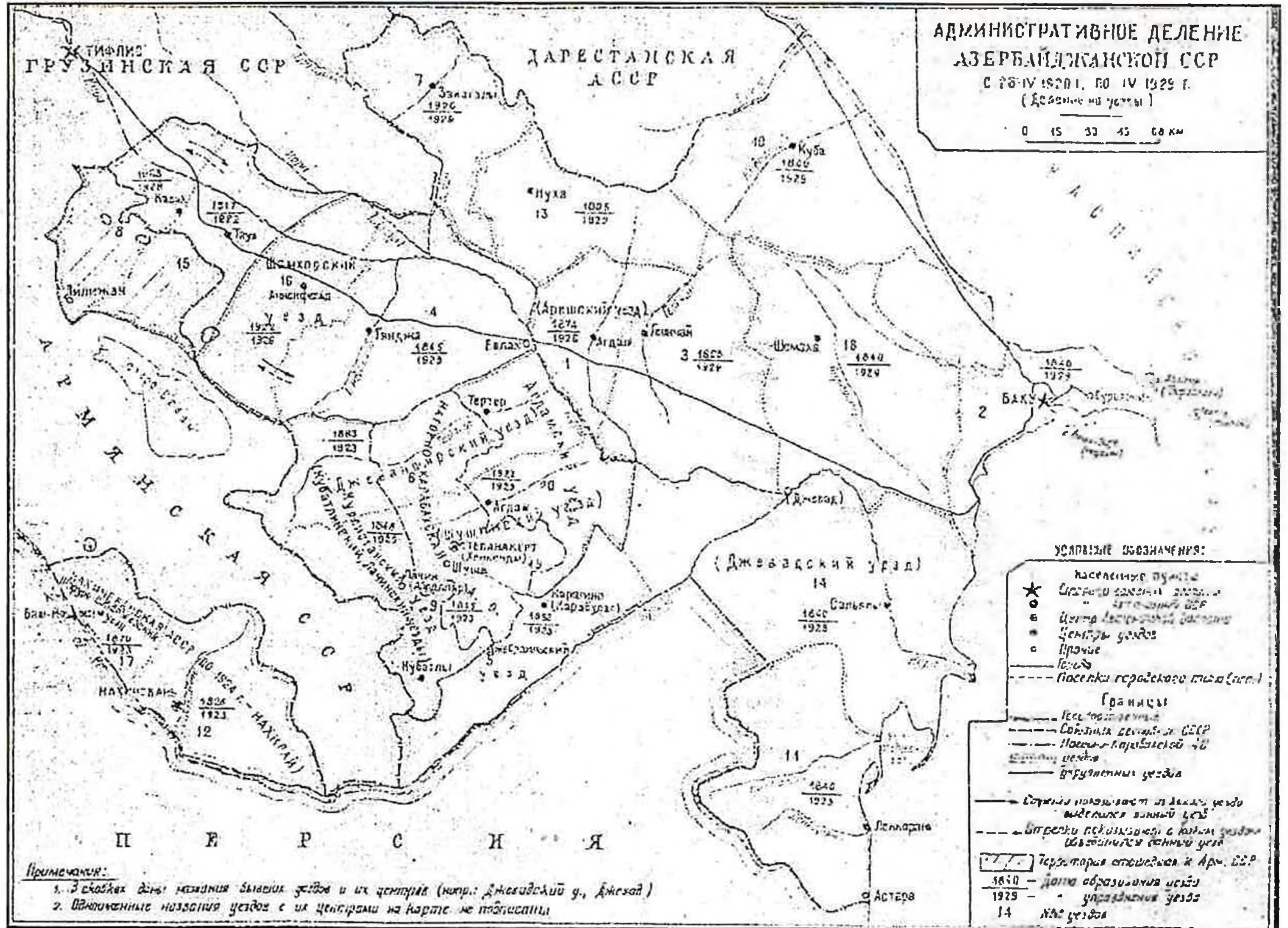
5. "Dostluq haqqında bir tərəfdən Ermənistan Sosialist Sovet Respublikası, Azərbaycan Sosialist Sovet Respublikası və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikası, digər tərəfdən Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti arasında Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının iştirakı ilə bağlanmış müqavilə"nin ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi 11 sentyabr 1922-ci ildə İrəvanda keçirilmişdir.

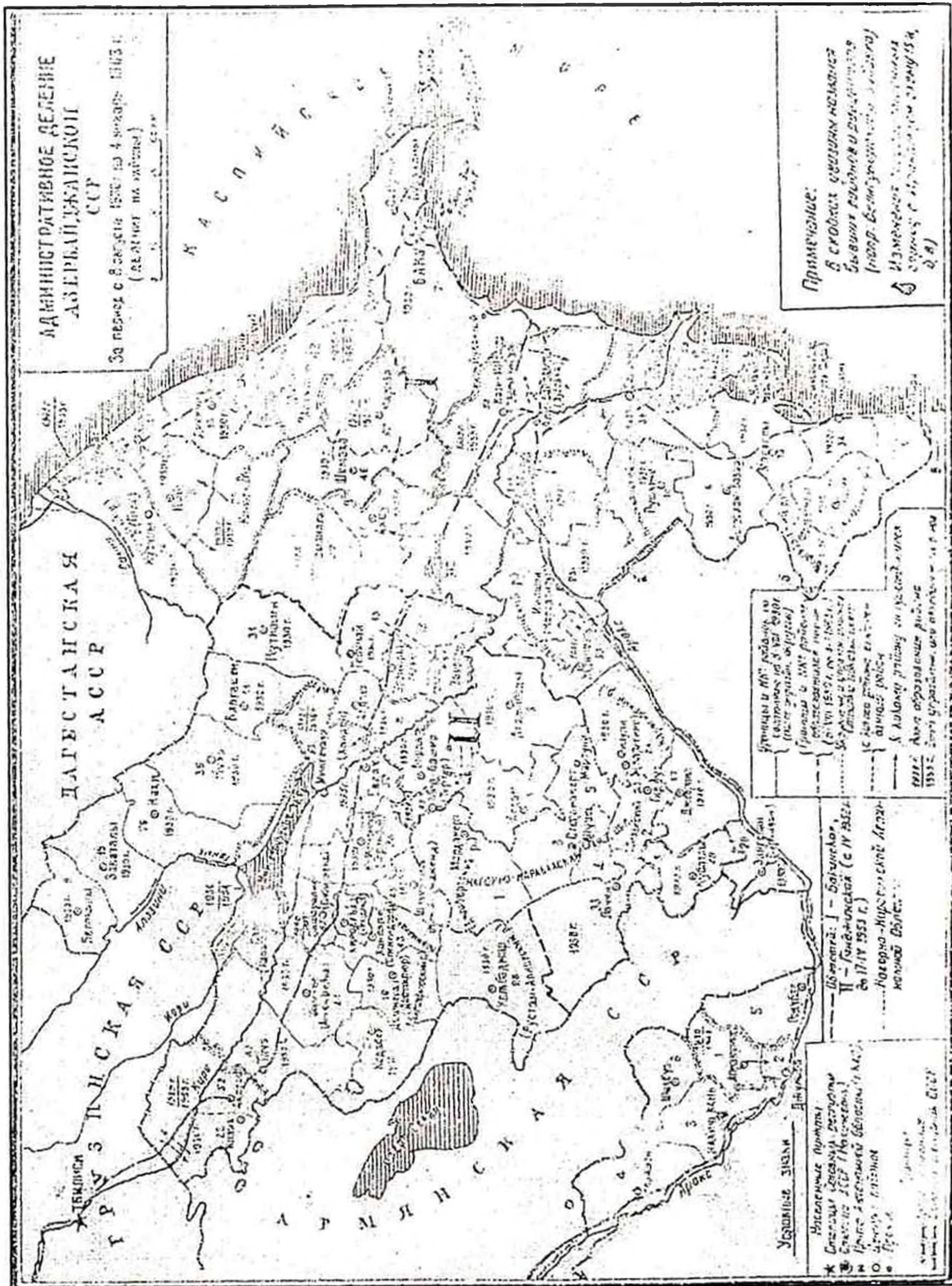
6. Müqavilə 11 sentyabr 1922-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

1924-cü ildə
N.Rıbakov
tərəfindən tərtib
edilən "Naxçıvan
MSSR-in
xəritəsi"nin
yeganə nüsxəsi
Naxçıvan MR
Dövlət Torpaq
və Xəritəçəkmə
Komitəsində
saxlanılır.
*Xəritə ilk dəfə
çap olunur*

Azərbaycan
SSR-in
inzibati
bölgüsü
(28. IV. 1920-
IV. 1929)

Azərbaycan
 SSR-in
 inzibati
 bölgüsü
 (8.VIII.1930-
 4.I.1963)

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI

İNZİBATİ XƏRİTƏ

Miqyas 1:600000

Şərti işarələr

- Naxçıvan MR-nin paytaxtı
- RAYON MƏRKƏZİ
- Şəhərlər
- Qəsəbələr
- Kəndlər
- Dövlət sərhədləri
- Rayon sərhədləri
- Magistral yol
- Avtomobil yolu
- Dəniz yolu
- Çaylar
- Səhədlər

MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİNDƏ VƏ ONDAN SONRAKI DÖVRDƏ NAXÇIVAN ƏRAZİSİ MƏSƏLƏSİ

Ərazi - hər bir xalqın əsas sərvəti, suverenliyinin əsasıdır. Hər bir dövlət öz ərazisində tam suveren hakimiyyətə malikdir.

Dövlətlərin ərazi bütövlüyü məsələsi beynəlxalq hüququn əsas prinsipinə aiddir. Bu, BMT-nin Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranarkən onun ərazi 114 min kvadrat kilometr idisə, indi 86,6 min kvadrat kilometrdir. 1929-cu ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi 5988 kvadrat kilometr idi. İndi isə 5365 kvadrat kilometr təşkil edir. (Rəqəmlər N.A.Sokolskinin 1933-cü ildə Tiflisdə çap etdirdiyi "Materialı po izuçeniö Naxiçevanskoy SSR" kitabı, səh.7-dən götürülmüşdür).

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi 1921-ci il 16 mart tarixli Moskva və 1921-ci il 13 oktyabr tarixli Qars müqavilələri ilə Azərbaycan Respublikasının tərkibində müəyyən edilmişdir.

1921-ci il oktyabrın 13-də bir tərəfdən Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti, digər tərəfdən RSFSR-in iştirakı ilə Azərbaycan SSR, Ermənistan SSR və Gürcüstan SSR arasında Dostluq haqqında Qars müqaviləsi imzalandı.

Qars müqaviləsinin I maddəsində göstərilir ki, razılığa gələn tərəflər ərazi barədə əvvəlki müqavilələrin qüvvəsini

itirmiş hesab edirlər. Beləliklə, Zaqafqaziya respublikaları bir-birinə qarşı ərazi iddiası ilə tələb qaldırmamağı və üçüncü bir ölkəyə də bu imkanı verməməyi öhdələrinə götürülmüşlər.

Qars müqaviləsinin 5-ci maddəsində göstərilir:

"Türkiyə Hökuməti ilə Ermənistan və Azərbaycan Sovet Hökumətləri bu Müqavilənin 3 sayılı Əlavəsində göstərilən sərhədlər daxilində Naxçıvan bölgəsinin Azərbaycanın himayəsində muxtar ərazi təşkil etməsinə razıdırlar". (SSRİ-nin xarici siyasətinin sənədləri, IV cild, səh.423, Moskva, 1960).

Qars müqaviləsinin III əlavəsi "Naxçıvan ərazisi" başlığı altında verilir. Bu əlavədə Ermənistan SSR ilə Naxçıvan MSSR arasındakı sərhəd xəttinin keçdiyi əsas nöqtələr aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur:

Urmiya kəndi, oradan düz xətlə Arazdəyən stansiyası (o, Ermənistan Sosialist Sovet Respublikasına qalır), sonra düz xətlə qərbi Daşburun dağını (3142) - oradan şərqə Daşburun dağını (4108) - Cəhənnəm dərəsi çayını keçərək Bulağın ("Rövnə") cənubuna çatır, Bağırsağ (Yağlıqsık) dağının (6607), yaxud 6587-ci yüksəkliyin suayrıcı xətti ilə davam edərək keçmiş İrəvan qəzasının inzibati sərhəddini, oradan Şərur-Dərələyəz sərhəd xəttini izləyir, 6629-cu yüksəklikdən Kömürlüdağa (6839, yaxud 6930) və oradan 3080-ci yüksəkliyə gəlir. Sayatdağ (7868) - Qurdqulaq (Kurt Kulaq) kəndi - Həməsür dağı (8160) - 8022-ci yüksəklik - Kükü dağı (10282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının inzibati sərhədlərinin şərqə.

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

NAXÇIVAN ƏRAZİSİ MƏSƏLƏSİ

Moskva şəhərində imzalanmış Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası ilə Türkiyə arasında dostluq və qardaşlıq haqqında müqavilənin 3-cü maddəsinə əsasən Naxçıvan vilayəti üçüncü dövlətə güzəştə gedilməməsi şərti ilə bu müqavilənin birinci əlavəsində göstərilən sərhədlərdə Azərbaycanın protektoratı altında muxtar ərazi təşkil edir.

Naxçıvana Azərbaycan SSR-in tərkibində muxtariyyətin verilməsi Naxçıvan əhalisinin suveren iradəsini əks etdirərək o dövrün bir sıra partiya sənədlərində, dövlətdaxili və beynəlxalq hüquq aktları ilə təsdiq olunmuşdur.

1921-ci ilin əvvəlində Naxçıvanın Azərbaycan SSR-in tərkibində qalması barədə əhalinin sorğusu keçirilmiş və referendum nəticəsində respublika əhalisinin 90 faizi Naxçıvanın Azərbaycan SSR-in tərkibində qalmasına səs vermişdir.

Lakin bir neçə il bundan sonra heç bir əsas olmadan Moskva və Qars müqavilələri ilə müəyyən olunmuş Naxçıvanın sərhədlərinə yenidən "baxılmışdır".

1929-cu il fevralın 18-də Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Qars müqaviləsinin iştirakçısı olan Türkiyə Respublikası ilə razılaşdırılmadan Naxçıvana məxsus ərazilərin, o cümlədən Qərçivan, Qurd-Qulaq, Horadis, Oğbin, Ağxaç, Dağın-Almalu, Almalu, İtqıran, Sultanbəy, həmçinin Kilit kəndinin bir hissəsi Ermənistan SSR-nin tərkibinə verilmişdir.

Həmin ərazilərin ümumi sahəsi 657 kv. km təşkil edirdi.

Bundan əlavə, Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Eynadzor və Tuqut kəndləri də torpaqları ilə Ermənistan SSR-nin Meğri qəzasının inzibati idarəçiliyinə verilmişdir. Bu üç kəndin

İran ilə sərhəddi 14 km təşkil edirdi.

Beləliklə, 1929-cu il 18 fevral tarixli Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət heyətinin qərarı ilə Naxçıvanın ərazisində olan kəndlərin, həmçinin Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Eynadzor və Tuqut kəndlərinin Ermənistan SSR-nin tərkibinə verilməsi nəticəsində Ermənistanın İran ilə 46 kilometrlik sərhəddi yaranmışdır.

Moskva və Qars müqavilələrində göstərilən sərhədlərin müqaviləni imzalayan tərəflərin razılığı olmadan pozulması barədə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi dəfələrlə (12 dekabr 1925, 8 noyabr 1926, 8 yanvar 1927 və s.) Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə, Ermənistan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə qərar və məktublarla müraciət etmiş, bu sahədə qayda yaradılmasını tələb etmişdir. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi özünün 8 yanvar 1927-ci il tarixli məktubunda göstərirdi ki, "Ermənistanla Naxçıvan ölkəsi arasındakı sərhəd Zaqafqaziya respublikaları ilə Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökuməti arasında 1921-ci ildə bağlanmış müqavilə əsasında Zaqafqaziyanın 5 verstlik xəritəsi üzrə müəyyənləşdirilmişdir".

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət heyəti 12 mart 1927-ci ildə (protokol № 66) aşağıdakı məzmununda qərar qəbul edir: "Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsindən xahiş edilsin ki, Azərbaycan SSR, Ermənistan SSR, Gürcüstan SSR və Türkiyə arasında bağlanmış müqavilənin 5-ci maddəsi və III əlavəsi əsasında Ermənistan SSR ilə Naxçıvan SSR arasında möhkəm sərhəd yaradılması barədə sərəncam versin".

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

NAXÇIVAN ƏRAZİSİ MƏSƏLƏSİ

Təəssüflər olsun ki, bu tələblərə əhəmiyyət verilməmiş, Azərbaycan hökuməti də öz haqqını tələb etməkdə təkid və sonadək qətiyyət göstərməmişdir.

Bu məsələ Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 14 fevral 1929-cu il tarixli iclasında 8-ci məsələ kimi müzakirəyə çıxarılmışdır. (iclası Musabəyov sədrlik edirdi). Sənədlərdən aydın olur ki, Ermənistan tərəfi hər vasitə ilə təzyiqlər göstərir və heç bir qanun-qaydaya məhəl qoymadan öz haqsız tələblərini qəbul etdirməyə cəhd göstərirdi. Məsələn, Naxçıvan nümayəndəsi sərhəd xəttinin müəyyənləşdirilməsində Qars müqaviləsinin əsas götürülməsini tələb etdikdə Ermənistan nümayəndəsi cavab verir ki, "Qars müqaviləsinə istinad etməyə dəyməz, həm də milli nöqtəyi-nəzərdən məsələ qaldırmaq lazım deyil..."

Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi ZSFSR-in tərkibinə daxil olan respublikaların bəzi qəzalarında torpaq və meşə mübahisələri məsələsinə dair 18 fevral 1929-cu il tarixdə qərar qəbul edir. Həmin qərar əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının yuxarıda göstərilən 9 kəndi əkin sahələri, otlaqları, biçənəkləri və sairə ilə birlikdə Ermənistanına verilir.

Sonra Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 18 fevral 1929-cu il tarixli qərarın həyata keçirilməsi tədbirləri barədə qərar qəbul edir. Qərarda göstərilir ki, 18 fevral 1929-cu il tarixli qərar qətidir və bu barədə heç bir şikayət qəbul edilmir. Aid orqanlara tapşırılır ki, bu qərarın icrasına müqavimət və maneçilik göstərənləri məhkəmə məsuliyyətinə cəlb etsinlər. 1928-1932, 1942 və 1963-cü illərdə Azərbaycan

SSR, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinin topoqrafik xəritələri tərtib edilərkən kartoqraflar Naxçıvanın ziyanına, Ermənistanın xeyrinə yönəldilən çoxlu təhriflərə yol vermişlər.

Məslən, Qars müqaviləsi əsasında Araz sahilində yerləşən Urmiyə kəndinin xarabalığından başlayan sərhəd xətti Qərbi Daşburuna, oradan Həsənqulu bağına doğru yönəlməli idi. Əvvəllər, yəni, 1924 və 1928-ci illərdə çəkilmiş xəritələrdə sərhəd düzgün göstərilmişdir. Lakin erməni "mütəxəssislər" in də iştirakı ilə 1942, 1963-cü illərdə yenidən tərtib olunmuş, 1962, 1965, 1967-ci illərdə isə yenidən çap edilmiş xəritələrdə saxtakarlığa yol verilmişdir. Urmiyədən Arazdəyən stansiyasındakı qırmızı kərpicdən tikilmiş binadan keçməli olan sərhəd xətti tədricən Sədəreyə doğru sıxışdırılaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının 400 hektara qədər torpağı Ermənistan ərazisinə daxil edilmişdir.

Daha bir fakt: 1924-cü ildə Rıbakov familiarı II dərəcəli kartoqraf Naxçıvan MSSR-in 1:25000 miqyaslı təkmil və dəqiq xəritəsini işləmişdir. Bu xəritədə Sədəreyin Həsənqulu bağı deyilən sahəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinə daxil edilmişdir.

Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1929-cu il 18 fevral tarixli qərarı ilə və sonrakı dövrlərdə xəritələrdə aparılan qeyri-qanuni "düzəlişlər" hesabına Naxçıvan Muxtar Respublikasının torpaqlarının Ermənistana verilməsi beynəlxalq hüquq normalarına ziddir. Beynəlxalq müqavilələrin hüququ barədə 1969-cu il Byana Konvensiyasında, həmçinin Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında 1970-ci

GÜMRÜ, MOSKVA VƏ QARS MÜQAVİLƏLƏRİ

NAXÇIVAN ƏRAZİSİ MƏSƏLƏSİ

il Deklarasiyasında, 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında beynəlxalq müqavilələrə riayət edilməsi prinsipi öz əksini tapmışdır (**pacta sunt servanda**).

Byana Konvensiyasının 26-cı maddəsinə əsasən "qüvvədə olan hər bir müqavilə onun iştirakçıları üçün məcburidir və onlar tərəfindən vicdanla yerinə yetirilməlidir". 27-ci maddəyə əsasən "müqavilənin iştirakçısı öhdəliklərini yerinə yetirməyərkən özünə bəraət qazandırmaq üçün daxili qanunvericiliyə istinad edə bilməz".

1921-ci ildə bağlanmış Qars müqaviləsi bu gün qüvvədə olduğundan Byana Konvensiyasının müddəaları Naxçıvan Muxtar Respublikasının itirilmiş torpaqlarına olan hüququna şamil edilir.

Muasir beynəlxalq münasibətlərdə beynəlxalq norma və prinsiplərin pozulması siyasi və maddi məsuliyyətə səbəb olur. Bu siyasəti aparan dövlətlər ən yüksək məsuliyyət dərəcəsi olan siyasi məsuliyyət daşıyırlar.

Beynəlxalq hüququnun subyektivi olan Azərbaycan Respublikası 1921-ci il Moskva və Qars müqavilələrinin iştirakçılarından müqavilələrə vicdanla riayət edilməsi prinsipinə əməl olunmasını tələb etməyə haqlıdır.

Yuxarıda qeyd olunanlar Moskva və Qars müqavilələrinin tək-cə ölkənin tarixinin tədqiqi baxımından deyil, bu gün və gələcək üçün də nə qədər mühüm əhəmiyyət daşıdığını bir daha təsdiq edir. Təsadüfi deyil ki, xalqımızın ümum-milli lideri Möhtərəm Heydər Əliyev beynəlxalq Qars və Moskva müqavilələrinin tarixi rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir: "**Naxçıvanın muxtariyyəti mühüm hadisədir.**

Bu, çətin bir dövrdə, böyük bir mübarizənin nəticəsi olubdur. Naxçıvanın statusunu qoruyub saxlamaq üçün Moskva müqaviləsinin və xüsusən Qars müqaviləsinin böyük əhəmiyyəti olubdur. Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüynə görə, Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan bir sənəddir.

Belə ağır şəraitdə Naxçıvanın yaşamasının, inkişaf etməsinin əsas şərtlərindən biri də odur ki, Naxçıvana o vaxt muxtariyyət hüququ veriblər. Bu muxtariyyət hüququ bu çətin vəziyyətdə yaşamaqda, inkişaf etməkdə Naxçıvana böyük şərait yaradıbdır. Amma Naxçıvanın bundan sonra da buna ehtiyacı vardır, müstəqil Azərbaycan dövlətinin içində buna ehtiyacı vardır".

M Ü N D Ə R İ C A T

Türkiyə-Ermənistan sülh müqaviləsi Gümrü (Aleksandropol)	3
Gümrü anlaşması	10
Traite de paix entre la Turquie et l'Arménie	17
Türkiyə və Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası arasında Dostluq və qardaşlıq haqqında müqavilə	24
Türkiyə-Rusiya muhadenet ahitnamesi	35
Договор о дружбе и братстве между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Турцией	46
Traite entre la Turquie et la Russie	59
Dostluq haqqında bir tərəfdən Ermənistan Sosialist Sovet Respublikası, Azərbaycan Sosialist Sovet Respublikası və Gürcüstan Sosialist Sovet Respublikası, digər tərəfdən Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökuməti arasında Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikasının iştirakı ilə bağlanmış müqavilə	67
Kars muahedenamesi	81
Договор о дружбе между Социалистической Советской Республикой Армении, Азербайджанской Социалистической Советской Республикой и Социалистической Советской Республикой Грузии, с одной стороны, и Турецкой Республикой с другой стороны, заключенный при участии Российской Социалистической Федеративной Советской Республики	95
Traite de Kars	111
Əlavə sənədlər və qeydlər	125
Moskva və Qars müqavilələrində və ondan sonrakı dövrdə Naxçıvan ərazisi məsələsi	131

Tiraj: 300 nüsxə

Граница между Закавказскими Советскими Республиками
и Турцией по Договору от 18 октября 1921 года

